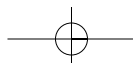
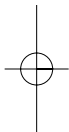
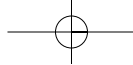

Bónis Ferenc
ÉLET-PÁLYA:
KODÁLY ZOLTÁN

B ó n i s F e r e n c

ÉLET-PÁLYA:
KODÁLY ZOLTÁN

BALASSI KIADÓ-KODÁLY ARCHÍVUM
BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

Magyar Tudományos Akadémia

E könyv szövege és képei szerzői jogi védelem alatt állnak.
Reprodukálásuk, közzétételük kizárólag
a mindenkori jogtulajdonos, illetve a Kodály Zoltán Archívum írásbeli engedélyével történhet.

© Bónis Ferenc, 2011

ISBN 978-963-506-830-2

BEVEZETŐ, HÁROM TÉTEL BEN

I MAGAM ALKOTTAM ELSŐ HANGSZEREMET

Kinty-kantyu – ez volt az ifjú ember első olyan mondása, melyet megőrzött a családi emlékezet. Első felesége, aki háztartási naplóinak egyikében az utókorra örököltette, ennyit fűzött hozzá magyarázatként: „(Z gyerek korából) mikor 2 vonat ütközője összecsendül”. Vagyis: akusztikus jelenség volt, melyre a kisfiú felfigyelt – rögtön megtalálva a módját, hogy megfigyelésének, a magacsinalta nyelven, kifejezést adjon.

Az obszerváció helyszíne Szob lehetett. A fiú Kecskeméten született 1882. december 16-án, de féléves sem volt még, amikor édesapját, Kodály Frigyeszt, az alföldi város vasútállomásának „teherleadási pénztárnokát” 1883. június 7-én előléptették állomásfőnökké és áthelyezték Szobra. Zoltán korán kezdett beszélni és énekelni. Második feleségének elbeszélte kései emlékezése szerint kétesztendősen már ismert és „előadott” egy meglehetősen bonyolult magyar nótát, „r” hangzóval még nem rendelkezvén, így: „Halagszik a lózsám anyja”.

A gyermekkori daltanulás nagy időszakát azonban nem a szobi, hanem a galántai évek jelentették. Az apát ugyanis, két és fél év elteltével, 1886. november 20-ától a galántai állomás főnökévé nevezték ki. A család 1892. május 6-ig élt itt, Zoltán itt járta ki az elemi iskola négy osztályát.

Négy évtized elmúltával a mezővárost híressé tevő zenekari művének előszavát ezzel a mondattal kezdte: *Galántán töltötte a szerző gyermekora legszebb hét esztendejét*. A jelzőkkel mindig takarékosan bánó muzsikusi stílusát ismerve, módfelett nyomatékos kifejezés ez a „legszebb hét esztendő”, melynek jelentőségét másutt bővebben is kifejtette: *Fontos is volt a fej-*

lődés szempontjából, mert hiszen 3-10 éves kora között rohamosabban fejlődik az ember, mint később bármikor. Hogy mi minden járult hozzá? Nemcsak a szülői ház, az iskola meg a környezet, hanem sok minden egyéb. Az állomás mellett volt egy kis kertünk. Szüleim csinálták, azelőtt nem volt. Ahol a töltés ferdén vágja át a szántóföldeket, ott egy háromszög alakú kis darab maradt még az állomás birtokában. Abban töltöttem a legtöbb időt. Ha ma megnézzük ezt a kertet, hát tenyérnyi. De nekem akkor óriási őserdőnek tűnt, míg végigbarangoltam benne a kukorica közt. Termett ott minden, mert édesanyám szeretett kertészkedni. A szántóföldektől csak egy fakerítés, inkább csak rampa választotta el, néha egy-egy nyuszi betévedt a kertbe. Édesanyám akkor annál könnyebben elhitette velünk, hogy a húsvéti tojásokat a nyuszi hozza vagy tojja, mert húsvétkor a bokrok közé rejtett piros tojásokat nagy örömmel meg kellett találnunk. Jó ideig hittük is azt.

Az őserdőszerű kiskert mellett gyermekkori fürdőzése is életre szóló emlékké váltak. „Fürdőmestere” és daltanítója egyazon fiatal lány volt, a Kodály-gyerekek mellé felfogadott Rozi:

A Rozi soká volt nálunk, még egész kiskoromban. Ő tett be engem nagymosáskor a teknőbe, a habok közé. Azóta sokféle fürdőben volt részem, de olyan jó fürdőre nem emlékszem többé. Ő azután sok dalt tudott, meg mások is. Volt egy lány, aki szép meséket tudott, és estefelé, a lámpagyújtás előtti időben mondogatta el. Máig fülemben cseng a szava egy-egy foszlányának: „Gyükröm, gyükröm, ides gyükröm, ki az ország szebbike”. Mert vágai volt a leány, abban a dialektusban beszélt. Ugyanakkor benn édesanyám, mikor a téli szélben zúgott a kályha, a Meluzináról mesélt. Ebben a kettős poézisben nőttem föl, s ez maradt bennem. Hogy ebben nagy része van a parasztlányok dalainak, azt ki is jelentettem egyszer, mikor [...] megfordultam Galántán. Akkor sokan jöttek be a vidékről. Elmond-

tam akkor, hogy nélkülük és anélkül, amit tőlük hallottam, sose lettem volna azzá, ami lettem.

Ez a „kettős poézis” igazában „többes poézis” volt: nemcsak magyar népdal és külhoni mese. *Első zenei élményeim* – emlékezett más alkalommal Kodály – főként vokális természetűek voltak, mert abban az időben meglehetősen víg élet volt Magyarországon: mindenki énekelt, éjjel-nappal. A többé-kevésbé művelt emberek a népszínművek terjesztette dalokat énekelték. Ilyen népszínműveket, népies műdalokat hatalmas mennyiségben komponáltak akkor. A művelt emberek közül néhányan ismerték valamelyest az eredeti népdalokat is, de azokat többnyire már csak a parasztok énekelték. *Egész szép műsort szedtem össze mindkét típusú dalból. Az eredeti népdalokat cselédlányoktól és parasztoktól hallottam, akik vonatra vártak az állomáson.*

Az énekelt magyar nótá mellett a muzsikuskigányok által megszólaltatott hangszeres zene is szerepet játszott a gyermek zenei tudatvilágának kialakulásában. A galántai cigányok híre már a XVIII. században messze földre terjedt, Kodály gyermekkorában, ha halványabban is, még csillogott. *A mi időnkben csak egy kis banda maradt otthon, amely a környékbeli alkalmakkor muzsikált. Apám nevenapján például néha nálunk is volt négy cigány az előszobában, olyankor felmáshoztam a nagybőgőre, mert szerettem a brummogását. A Galántai táncok partitúrájához írott német előszó a lényegét érinti: Élt ott akkoriban egy híres, azóta eltűnt cigányzenekar, a gyermek lelkébe az véste be elsőnek a zenekari hangzást.*

A klasszikus zenei hagyománnyal is a szülői házban ismerkedett meg. *Othonunkban muzsikáltak – emlékezett élete végéig a Mester. Apám szenvedélyes hegedűs volt. Hogy ne kelljen egyedül játszania, mindig kereste az alkalmat a kamarazenélésre. Kecskeméten vonósnygyese volt... A városban jogakadémia és gimnázium működött. Ezekben mindig akadt hegedűs, nem is egy. Szobon azonban nem volt. Galántán megintcsak muzsikáltak néhány műkedvelő. Mivel pedig Galántán már zongoránk is volt – anyám zongorázott valamennyire –, apámmal szonátáztak. Emlékszem még: két vonat indítása közt apám olykor bejött a lakásba és hegedült.*

A muzsikálásban is otthonos édesanyjáról igen kevés hiteles feljegyzés maradt ránk. Leánykori nevén Jalovetzky Paulínának hívták, apja vendéglőt bérelt Kecskeméten. *Nem volt jó üzletember, csakhamar tönkrement és meghalt. Nagy családja volt, hat gyermek: három fiú, három lány. A Jalovetzky fiúk közül kettő – Vilmos és Győző – Kodály Frigyes kollégája volt az Osztrák–Magyar Államvasút Társaság szolgálatában. Amikor egyikük megbetegedett, a kecskeméti indóház teherleadási pénztárnoka meglátogatta: ekkor ismerte meg leendő feleségét, három gyermekük – Emília, Zoltán és Pál – leendő édesanyját. Aki nemcsak zongorázott: fiatalon egy keveset énekelni is tanult. Hagyatékából – emlékezett Zoltán fia – sokáig őriztem Schubert Schwanengesangjának egy régi kiadását.*

A galántai szolgálati lakásban álló billentyűs hangszer a zongorás kamarazene előadását is lehetővé tette. A szülők együttes zenélése mély hatással volt az idősebbik kisfiúra. Visszaemlékezéséből, közel nyolc évtized múltán is, megdöbbsent az általa megfigyelt kép élessége és friss poézise: *Egy délután a földön játszottam a szalonban, apám és anyám meg valamit muzsikált. A lenyugvó nap tűz és arany színeivel elárasztotta a szobát. Sokkal később jöttem rá, hogy egy szonátát játszottak, Mozart F-dúr szonátáját, s még ma is hallom apám kissé egyenetlen trioláit. Ez a mű bennem azóta is ahhoz a lángoló délutánhoz kapcsolódik.*

A kívülről jövő hatások mellett egyre jobban megmutatkozott a kisfiú életében a belső készítés is: hogy saját érzéseit formálja zenévé. *Magam alkottam első hangszeremet – olvassuk egyik hazai nyilatkozatának élén. Később, egy külföldi riporter kérdésére válaszolva, „hangszerkészítő” gyermekkori kalandját részletesen is elmesélte: Könyörögtem anyámnak, adja nekem egy főzőszerszámát; soklyukú szűrőkanál volt fából, lyukain madzagokat húztam keresztül és azokat a kanál végéhez erősítettem, mint húrokat. Valami gitárféle lett belőle, ezen kísértem énekeltem. Valami csendes helyre bújtam vele és órák hosszat énekeltem, ezzel a hangszerrel kísérve mindig szöveg nélküli, rögtönzött dallamaimat. Megvallom, később legjobb műveim sem töltöttek el olyan elégedettséggel, olyan örömmel, mint ezek az*

első rögtönzések, melyek első kompozícióim voltak. Ez volt minden zenei gyakorlatom négy-öt-éves koromig.

Hamarosan kitűnt: kivételesen jó memóriája van. Meg az is, hogy leginkább önmagának szeret muzsikálni. *Tüstént megjegyeztem mindent, bárhol hallottam is. Mert nemcsak saját szerzeményeim énekeltem, hanem az összes magyar nótát is, ami csak felcsendült környezetemben. Három-négyéves lehettem, amikor szüleim már vendégek előtt is énekeltek (jó pár krajcárt kerestem ezzel). Meglehetősen bonyolult dalokat is megjegyeztem, hallás után. Már akkor, jó korán megmutatkozott, hogy nem előadóművésznek születtem. Szívesebben énekeltem az ajtó mögött, vagy a másik szobából.*

Magányt kedvelő, rejtőző természetének kialakulása egészségi okokkal is magyarázható. *Gyenge, beteges gyerek voltam, gyakori torokfájással – emlékezett egy helyütt. Az egészségéért aggodó szülők, bár maguk rendszeresen muzsikáltak, fiukat féltették a túlterheléstől. Ezért apám csak tízéves koromban adott hegedűt a kezembe. Addig nem akart zenetanítással gyötörni.*

Galántán kezdte iskolai tanulmányait, ott végezte el 1888 ősze és 1892 tavasza között a népiskola négy osztályát. Fél század múltával, *Bicinia hungarica* című kompozíciójának ajánlásában eleven képet rajzolt egykori iskolatársairól: *Galántai népiskola, mezítlábas pajtásaim: ráatok gondolva írtam ezeket. A ti hangotok cseng felém ötven év kódén át. Hajigáló, verekedő, fészekkiszedő, semmitől meg nem ijedő, talpig derék fiúk, dalos, táncos, illedelmes, jódolgó lányok: hová lettetek? A magányt kedvelő fiú eleinte nehezen illeszkedett be a verekedő fiúk és a dalos, táncos lányok alkotta új közösségbe. Ezzel magyarázható, hogy az első osztályban magaviseletből és énekből – énekből! – rosszabb jegyet kapott, mint a többi tárgyból. De második bizonyítványa már kifogástalan – és ilyen maradt a későbbiekben is.*

1892. május 6-i kelettel Kodály Frigyeszt áthelyezik Nagyszombatba állomásfőnökné. A lehető legjobbkor: Zoltán fia, családi kötelékben maradván, ebben a nagymúltú városban kezdheti középiskolai tanulmányait. A várost magát utóbb így jellemezte: *valaha egyetemi székhely volt, de akkoriban már hanyatlott, s csak a nagy*

idők emlékeiből élt [...] A nagyszombati katolikus érseki főgymnasium nyolc osztályát az 1892/93-as tanévtől 1899/1900-ig, mindvégig kiváló eredménnyel végezte. Itt alapozta meg magyar és görög irodalmi ismereteit; latintudását olyan szintre emelve, hogy érettségi után máris beállhatott volna latintanárnak. Gimnáziumi tanárai, akik e klasszikus műveltség megteremtéséhez szigorral és biztatással hozzájárultak, megérdemlik, hogy név szerint megemlékezzünk róluk. Ürményi László, osztályfőnöke az első két osztályban, a görög és magyar irodalom olvasását irányította, a magyar irodalom történetét Kőhalmi József tanította, a latin nyelvet és irodalmat dr. Lőrincz Gyula (osztályfőnökük a harmadik osztálytól kezdve), a görög nyelvet és irodalmat dr. Komárik János, a német nyelvet és irodalmat Mutschenbacher Gyula. Nem hiányozhat tanárai listájáról Toldy Béla hitoktató neve sem. Ő volt az iskolai zenekar vezetője is, mint ilyen, a tizenöt éves gimnazista első zenekari művének, a *Nyitánynak* betanítója és karmestere. 1900. június 13-án kiállított érettségi bizonyítványának tanúsága szerint Kodály színjeles tanuló volt – ami, továbbtanulását tekintve, sorsdöntőnek bizonyult. Gyermekkori testi gyengeségét szemlátomást kinőtte, az érettségi előtti napokban sorra került orvosi vizsgálat megállapítása szerint „korához mérten jól kifejlett, minden testi fogyatkozástól ment, és teljesen egészséges”.

Zenetanulása, a szó hagyományos értelmében, bár rendszeresnek aligha volt mondható, szintén Nagyszombatban kezdődött. Első zongoratanára nővére, Emília volt, aki iskolai tanulmányait a szobi zárdában végezte, *ahol elég ügyes zongorista lett belőle [...]* kiváló zongoratanárnője volt, aki a bécsi konzervatóriumban szerzett oklevelet. Így nővérem meglehetősen sokra vitte. Folyékonyan játszotta Schumann és Chopin műveit. Otthoni triónkban is mindig ő zongorázott. Mi azonban csak Schubertig jutottunk.

A zongorát Emília sem tudta megkedveltetni öccsével. *Túl rövidnek és szegényes hangzásúnak tartottam a zongorahangot* – vallotta később a tanulóidejére visszatekintő zeneszerző. *Jobban érdekelt az énekhang, jobban vonzottak a vonós*

hangszerek. Így aztán nem tanultam meg túl jól zongorázni.

Hegedűtanulmányai sem kötötték le huza-mosan. A hangszerben nem a csillogó virtuozitás médiumát, hanem a zenei gondolatok realizálásának eszközét látta. Bár néhány év alatt annyira vittem, hogy Mendelssohn hegedűversenyét játszottam, különösebb kedvem később sem támadt hozzá... soha nem volt igazán fontos számomra, hogy hangszeren játszom. Kezdetől fogva sokkal inkább komponáltam, mint hangszeren muzsikáltam. Iskolatársaimmal azonban vonósnégyeseket akartam játszani. Mivel pedig csellistánk nem volt, elhatároztam, hogy ezt a hangszert még megtanulom. Hozattam egy cselló-iskolát és átküzdöttem magam valamennyi gyakorlalon, egyiken a másik után. Rövid idő alatt annyira vittem, hogy Haydn-vonósnégyeseket játszhattunk. Néhány évvel később újra elővettem a hegedűt, mert véletlenül felbukkant egy jobb hegedűtanár. Így aztán egyik nap csellóztam, a másikon hegedültem. Megesett, hogy egyazon vonósnégyesben váltogattuk a hangszereket... Csellóval kezdtem, ezt aztán átadtam másvalakinek és brácsáztam. Vonósnégyes-használatra megfelelt.

A nélkülözhetetlen klasszikus gyakorlatokat a szükség végeztette el vele. Megtanult ugyan csellózni – de kiderült, hogy a játszani kívánt vonósnégyesek kottái közül hiányzik a csellószólam. Kíttettem hát az asztalra a meglevő három szólamot [...] és próbáltam csellószólamot írni hozzájuk. Így játszottunk el néhány Haydn-vonósnégyest az én basszusommal. Később, amikor sikerült megszereznem az eredeti csellószólamot, örömmel fedeztem föl, hogy aránylag kis különbség volt az eredeti Haydn-szólam és az enyém között [...] a hegedűtanulással egy időben kezdtem komponálni. Kis darabokat írtam hegedűre, két hegedűre, több hegedűre; és amikor már volt csellónk, akkor vonósnégyesre.

A nagyszombati diákévek zenei eseményeiből három kívánczik még kiemelésre. Ott találkozott először Bach zenéjével, ott születtek első leírt kompozíciói, és ott ismerkedett meg elméletileg és gyakorlatilag a zenekari hangzással. Mindháromról saját szavai tájékoztatnak: *Bachhal véletlen folytán ismerkedtem meg. Talán tizenhét éves lehettem, amikor egy muzsikás öz-*

vegye abban a városban, melyben éltem [Nagyszombat, 1896] eladásra kínálta a rámaradt kottákat. E kották böngészése közben bukkantam rá a Wohltemperiertes Klavierra, egy régi, rossz kiadásban. Megvettem: ez a kotta azóta sem hagyott el.

...amikor egy szép napon fölfedeztem Bach 48 prelúdiumát és fúgáját, a Wohltemperiertes Klaviert, elkezdtem őket játszani egyéves tanulmányaim zongoratechnikájával. Nagyon lassan ment, de azért elég volt ahhoz, hogy megismerjem ezeket a darabokat, amelyek nagy hatással voltak egész stílusomra.

...mint mondtam, nem szerettem a zongora hangját. A Wohltemperiertes Klavierban sem a zongorahangot kerestem; lassan meghallottam a benne rejlő zenét, melyet nem egy helyütt inkább vokálisnak, mint instrumentálisnak éreztem. Íme: Kodály későbbi mesteri Bach-átiratainak élményháttere és motivációja. Képes volt rá, hogy remekművekben felfedezzen odatartozó, de valamilyen okból megíratlan maradt szólamokat, másfelől, épp virtuóz hangszertudás híján, hogy a zenei folyamat organizmusát önmagában vizsgálja, elvonatkoztatva a konkrét hangszertől. Tőle-magától tudjuk: Beethoven néhány szonátáját magam is megtanultam fejből – anélkül, hogy egyetlen billentyűt megérintettem volna.

Nagyszombat a színhelye első leírt-megformált kompozícióinak. Első, fennmaradt darabja egy vonósnégyesre fogalmazott *Menüett* Haydn nyomán (ezt később Toscanininak ajánlódékozta, az ő hagyatékából egy amerikai könyvtárba került), egy *Ave Maria*, egy *Offertorium* és egy *Stabat Mater*-kompozíció (melyeket nem sikerült előadatnia a székesegyházban). Írt egy *Triót* is két hegedűre és brácsára, ezt egy iskolai ünnepségen maga szólaltatta meg, két hegedűs közreműködésével. És gimnazistaként megírta már említett zenekari *Nyitányát*, melyet 1898 februárjában előadott a gimnázium zenekara. (A művet betanító hit-tantanár, Toldy Béla merészségét és buzdítását, harminc évvel később, *Öt Tantum ergo* című, énekkarra és orgonára írt művének ajánlásával köszönte meg Kodály.)

Zeneszerzésben a bécsi mesterek váltak tanítóivá, kottáik által. Kamarazenéjükkal, Galánta

óta, már a szülői házban találkozott. Az énekhangot és zenekart foglalkoztató klasszikus irodalommal azonban az egykori egyetemi város ismertette meg: *Nagyszombatban új élményforrásra letem az egyházi zenében. A székesegyházban még megvoltak egy valamikor virágzó zenei élet nyomai [...] Még számos kiadatlan, kéziratot, másolt partitúrát találtunk: Albrechtsbergertől, Haydntól és kortárs zeneszerzőktől származó miséket, de köztük volt Beethoven C-dúr miséje is. Ez a jól írt másolat volt az első Beethoven-partitúra, amelyet tanulmányoztam.*

Ezzel azonban nemcsak az első Beethoven-partitúrát találta meg: ez volt a legelső partitúra, mely életében a kezébe került. *Ahítattal merültem bele és egy emberöltő kellett hozzá, míg valóra vált a gimnazista titkos vágya: saját elgondolása szerint megszólaltatni e zseniális és érdemtelenül elhanyagolt művet.* Ez a vágy 1930. február 3-án teljesült, Kodály a Zeneművészeti Főiskola nagytermében dirigálta Beethoven remekét. Saját művein kívül, ritka alkalmakkor, csak Bach és Beethoven műveit vezényelte: ebből is kitetszik vállalkozásának rendkívülsége. Ám ez már egy másik fejezete életrajzának. Egyelőre 1900-ban vagyunk, érettségi előtt, a pályaválasztás sokszoros útelágazásánál.

Ami a választást illeti, az neki-magának semmi gondot nem okozott, annál többet szüleinek, szűkebb és tágabb környezetének. Élete végén egy riporter megkérdezte: volt-e olyan pillanata életének, amelyben elhatározta, hogy

muzsikussá lesz. Kodály válasza egyértelmű és határozott: *Nem. Soha nem volt kétséges számomra, hogy az lesznek, ezért nem volt szükség elhatározásra.* Ezzel a felfogásával azonban egyedül állt: *Apám hallani sem akart arról, hogy zenét tanuljak; és főleg a tanáraim is azt tanácsolták, hogy menjek tudományos pályára, mert a muzsikuskor akkor lenéztek. Azt hitték, hogy csak az való zenésznek, akiből komoly ember nem lehet.* A család egyik barátja ugyanazt ajánlotta, amit ugyanabban az időben a betegeskedő Bartóknak javasolt orvosa: legyen jogász. A két fiatalember még látásból sem ismerte egymást, de a jogáskodást mindketten egyazon szenvedéllyel utasították vissza. *Így aztán [a szülők] elhatározták, hogy az egyetemre kell mennem; én mindenestre úgy gondoltam, hogy ezzel párhuzamosan folytatom zenei tanulmányaimat is; s amikor beiratkoztam az egyetemre, ugyanakkor beiratkoztam a budapesti Zeneakadémiára is.*

1900 őszén a tizennyolc esztendőes Kodály elindult Nagyszombatból, vállalkozva életének első nagy kalandjára: hogy egyetemi hallgató és zeneakadémiai növendék lesz egyszerre, Budapesten. Életében lezárult a sok forrásból táplálkozó, de rendszertelen önképzés korszaka, átadva helyét néhány évre annak a szívós és módszeres munkának, melyet nagy tudású mesterek német metódus szerinti irányításával végzett. Szülei házat, melyben tizennyolc éven át hallgatta „2 vonat ütközőjének összecsendülését”, azontúl csak a tanítási szünetekben látta újra.

II

ÖRVENDJEN AZ EGÉSZ VILÁG!

Kodály 1900. szeptember 14-én iratkozott be a M. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karára, hogy ott magyar-német szakos középiskolai tanári képesítést szerezzon.

Eredeti életprogramjából – a zeneiből – jótányit sem kellett engednie. Elegendő volt tudatosítani önmaga számára, hogy ezentúl egy időben két intézetben, két ember helyett fog tanulni. Így a vele kapcsolatos külső várakozásnak is megfelelt, önnön elképzeléseihez is hű

maradt. Kezdetben aligha sejtette, hogy a kétféle tanulmány erősíti egymást s a zeneszerző számára épp a filológus munkája tár fel új lehetőségeket.

A mindennapok felől szemlélve: a négy egyetemi év vállalásával megkönnyítette szülei számára a tanulmányi idő anyagi feltételeinek megteremtését. Kitűnő érettségi bizonyítványa és a gimnázium ajánlása azzal kecsegtette, hogy felveszik bennlakónak a budapesti Eötvös Collegiumba. Reménye valóra vált: 1901. feb-

ruár 1-től 1904 júniusáig az intézmény *fél állami javadalmú tagjaként* élt, mindennapi gondok nélkül koncentrálna munkájára.

A kollégiumot, a párizsi École Normale Supérieure mintájára, báró Eötvös Loránd fizikus alapította 1895-ben édesapja, Eötvös József író és kultuszminiszter emlékére. Az intézmény nemcsak lakást és ellátást adott kiváló tehetségu leendő tanároknak, hanem kiegészítő kurzusokkal hozzájárult műveltségük elmélyítéséhez, szellemi látókörük szélesítéséhez is. Hogy Magyarország jobb jövőjét csak egy új, nagytudású és európai kitekintésű tanári nemzedék felnevelése és útra bocsátása biztosíthatja: egyike volt Eötvös Loránd ma is időszerű, zseniális meglátásainak. Méltó volt atyjához, a 48-as és 67-es miniszterhez, aki az általános tankötelezettség bevezetésével írásra-olvasásra fogta népét, s akiben Kodály, a zenei írás-olvasás általánossá tételének megálmodója, joggal láthatta egyik példaképét.

Az egyetemen, szemeszterenként változóan, heti 25-30 órát vett fel. Beöthy Zsolt, Gyulai Pál és Dézsi Lajos irodalomtörténeti, Szinnyi József, Simonyi Zsigmond és Melich János finnugor és magyar nyelvtani, Heinrich Gusztáv és Petz Gedeon német irodalomtörténeti, nyelvtani és népdaltudományi, Alexander Bernát filozófiai előadásai mellett Pasteiner Gyula művészettörténeti, Ponori Thewrewk Emil ritmikai és metrikai, Békefi Remig magyar művelődéstörténeti, Tharaud Ernő francia olvasási és Yolland Arthur angol nyelvgyakorlati kurzusait látogatta. A nyolc szemesztert a legrovidebb idő: négy év alatt végezte el, jelesnél rosszabb osztályzatot soha nem kapva. A kollégiumi különórákkal és a zeneakadémiai tanulmányokkal együtt, időben és témában hatalmas anyag elsajátítását vállalta, kivíva ezzel tanárainak elismerését, tanulótársainak tiszteletét.

A kollégiumban Horváth János, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Balázs Béla, Laczkó Géza, Kuncz Aladár és Zemplén Géza tartoztak tanulótársai közé. Ez a nagy kollégista nemzedék – emlékezik Keresztury Dezső, maga is az intézmény neveltje és utolsó igazgatója – „Bartонiek Gézának, a Collegium első igazgatójának egyik remeklése volt. Ő úgy válogatta össze az Eötvös

diákjait, hogy abban képviselve legyen az akkori egész Magyarország minden területe, minden lényeges rétege a legfelsőbbek kivételével; mert hiszen egy arisztokrata vagy nagypolgár nemigen adta a fiát tanárnak.” „Kíváncsi volt, hogy sok nyelvet tudjanak, hogy a sokrétű, gazdag könyvtárban tájékozottak legyenek; és nagyon jó néven vette Bartoniek Géza azt is, ha kollégistái más művészetekkel, az emberi szellem egyéb alkotásainak területével is foglalkoztak.” Az idősebb kollégisták rendszeresen pallérozták fiatalabb társaik tudását. Kodállal a nálánál öt esztendővel idősebb Gombocz Zoltán, a későbbi nagynevű nyelvész-professzor foglalkozott: *Magyar szakvezetőm volt, finnre, franciára, angolra tanított. [...] A nyelveket fonetikai alapon tanította, figyelmeztetett a hangléjtés sajátosságaira minden nyelvben. Ő mutatott először külföldi könyvet, amelyben a hangléjtést kottával próbálták rögzíteni.* Ez már közvetlen útmutatás volt a dalköltő és kóruskomponista számára a nyelv, nyelv-melódia, nyelv-ritmus, zenei ritmika és metrika összefüggéseinek és törvényszerűségeinek elméleti-gyakorlati felismeréséhez. Egyedül a zene jogán a Collegium nem fogadhatott be növendékeket, mégis: szabályait mintha Kodály szellemi igényeihez és továbbfejlődéséhez szabta volna az alapító.

Budapestre érkeztek az ifjú muzsikus tüstént jelentkezett a Zeneakadémián is Hans Koesslernél, a zeneszerzés tanáránál. Bemutatkozása a vártnál sikeresebb volt: *A Zeneakadémia professzora, amint bemutattam neki első darabjaimat, mindjárt magasabb osztályba vett volna fel. Én azonban kezdettől fogva alaposan akartam tanulni, ezért az első osztályba osztattam be magam. A főtárgy zeneszerzés volt, mely a néhány melléktárggyal együtt – zenetörténet, kargyakorlat, zongora – cseppet sem volt megerőltető. A tanárok javarésze német; néhányuk soha nem tanulta meg az ország nyelvét, hanem németül tanított. A tizen-nyolc éves fiatalember döntésében – hogy t.i. nem él a felkinált lehetőséggel, a zeneszerzés-tannak három év alatti elvégzésével – bölcsesség és erős önkritika nyilvánult meg. Tudta, hogy ismeretei hézagok, hogy ki kell használnia a soha vissza nem térő alkalmat az iskolai tananyagának szigorú mester felügyelete alatt*

történő módszeres átvételére. Így a felajánlott három helyett öt növendékévet töltött a zeneszerzés tanszakon. Tudta, hogy később bármikor eldöntheti: mi az, amit mellőzhet a tanul-takból, és mi az, amivel ki kell még egészítenie azokat. Semmit nem bízott a véletlenre: a ne-gyedik akadémiai osztály elvégzése és a végbi-zonyítvány elnyerése után engedélyt kért és ka-pott, hogy további egy esztendőig látogathassa Koessler óráit. Így 1905 tavaszán búcsúzott csak el növendéki minőségben a Magyar kir. Országos Zeneakadémiától.

Koesslerhez fűződő kapcsolata tiszteletteljes volt, de bensőséges nem. Mesterének technikai felkészültségét elismerte, de kárhóztatta, hogy nem lát túl önmaga stílusán. Elmondta, hogy a *technikai tudnivalók elsajátítását [...] Koessler irányításával igen alaposan végeztük. Azt is, hogy tanára kiválóan értett a kórustechnikához. Ha nem is voltak eredeti dolgai: nagyon jól voltak kórusra alkalmazva. [...] Koessler bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy erősödjék szeretetem a kórusmuzsika iránt. Ennél több jó szót nemigen talált rá, szerinte Koessler zeneszerzőként soha nem került az első vonalba. És: megcsontosodott Brahms-hívő volt, ebben a szellemben nevelt minket. Koessler nemcsak műveivel, hanem külső megjelenésében is – lengő szakállával, mely sötét színét sokáig megőrizte – afféle Brahms-hasonmás volt. E büszke szőrzetnek jut egy maliciózus megjegyzés is Kodály emlékeiben: Egyszer hirtelen megbetegedett, néhány hét múlva hófehér szakállal jelent meg. Először azt hittem, szakálla a betegségben őszült meg. Néhány rossznyelvű barátja azonban megsúgta: az a szakáll régóta fehér már, de Koessler értette a módját, hogy ezt titokban tartsa. A történet önmagában nem jelentős: azért érdemes mégis elmondani, mert bizonyos hűvös-ségre és távolságtartásra vall tanítvány és mes-tere kapcsolatában. A mai olvasó eltöprenghet a „megcsontosodott Brahms-hívő” kifejezésen is, hiszen Kodályra, aki Nagyszombatban talán a nevét sem hallotta, de műveit bizonyosan nem ismerte a Bécsben letelepedett hamburgi mesternek, Budapesten az újdonság erejével hatott Brahms muzsikája. A századforduló ide-jén mindenfelé, amerre a német hatás domi-nált, az ő zenéjét tekintették az új klasszicizmus*

megtestesülésének. Az 1853-ban született Koesslertől nehéz lett volna azt kívánni 1900 tá-ján, hogy Richard Strauss, Mahler vagy Debussy szellemében tanítson. Véleményét a *Pelléas és Mélisande*-ról – „nem lehet egész este tájszólás-ban beszélni” – elmondta (vagy elmondhatta volna) a minden ízében magyar kompozíciós kezdeményezésekről is.

Magyar motivika felhasználását azonban egy-egy tétel vagy tételrész erejéig – mint pél-dául Brahms g-moll zongoránegyeseiben – Koessler nem ellenezte; sőt, szerényebb kere-tekben ő maga is írt magyaros zenét és megze-nésített magyar szöveget. Kodály sok mindent tanult Brahms zenéjéből – bár zeneszerzőként, mivel senkinek sem akart az epigonja lenni, nem mehetett tovább a német mester útján. De zeneszerző-tanárként gyakran hivatkozott rá. Sugár Rezső jegyezte fel mesteréről: „Ha hibát javított, rögtön a zongorához ült, és az iroda-lomból vett példán mutatta be a helyes megol-dást. A példaként idézett művek a leggyakrab-ban Bach, a bécsi triász, Schubert és feltűnően sokszor Brahms művei voltak.”

A klasszikus mesterművekre hivatkozó *taní-tás* és az új partok felé törő *alkotás* persze két különböző tevékenység. Kodály számára, a technikai tudnivalók elsajátítása után, világossá vált, hogy zeneszerzőként a maga útját kell kö-vetnie. A „magunk útja” voltaképpen már *ki volt jelölve számunkra, hiszen évtizedek óta beszéltek a megteremtésre vagy újjáteremtésre váró magyar zenéről [...] De honnan kapjuk az ösztönzést? Mi-ből merítsünk inspirációt?* E kérdés megválaszo-lásában itt a tudományos kutató sietett a zene-szerző segítségére.

Így történt – emlékezett Kodály –: *nekünk, Eötvös-kollégistáknak, nem volt kötelező a dokto-rátus. Nem is szerezte meg mindenki. Anyám azonban, aki döntésem idején beteg volt, rimánko-dott, hogy szerezzem meg. Disszertációm, részben legalábbis, az ő kedvéért írtam – noha ez a munka amúgyis szerepelt terveim között. De elvégezni egy munkát a doktori vizsgára való tekintet nélkül [magyarán szólva: akár évtizedes előkészítést engedélyezni önmagunknak] vagy megírni disz-szertációnak: óriási különbség. Az úgynevezett disszertáció csak kezdete volt későbbi kutatásaim-*

nak. [...] Témája: A magyar népdal strófa-szerkezete volt. Strófa-szerkezet: ez tulajdonképpen a dallam, hiszen a strófa egy újra meg újra megismétlődő dallam. A dallamnak csak a szerkezetét vizsgáltam – a régi feljegyzéseknek ez volt az egyetlen megbízható eleme.

Eredetileg a magyar népzene teljes történetét akartam megírni. Amikor azonban átnéztem az összes nyomtatott népdalgyűjteményt, be kellett látnom, hogy ez lehetetlen. E gyűjtemények száma nem volt ugyan nagy, de ami megjelent, az sem elégítette ki az alapos képzettségű muzsikusként és filológusként igényeit. Nekem már gyermekkoromtól kisebbségi népdalgyűjtemény volt a fejemben – mondotta egy kései emlékezésében. És amikor ennek dalait összehasonlítottam nyomtatott változataival, láttam, hogy a kettő nem egyezik. Hol az ütembeosztás volt rossz, hol a ritmusérték.

Több tanulságra tett szert a Magyar Nemzeti Múzeum fonogramtárában. Ez merőben új és korszerű kollekció volt, hála Vikár Bélának, aki a XIX. század utolsó évtizedében, az Edison-fonográf segítségével, megkezdte a magyar népzene hangfelvételi történetének gyűjtését és rögzítését.

A nyomtatott gyűjtemények alacsony tudományos színvonala, másfelől Vikár példamutatása arra indította Kodályt, hogy lásson hozzá ő maga is a népdalgyűjtéshez. 1905-ben felkereste gyermekkorának színhelyét: Galántát és környékét, hogy a falusi parasztok dallamkincsével gazdagítsa önnön ismereteinek táráát. E kutatóút eredményei máris nyilvánosságot kaptak: *Mátyusföldi gyűjtés* címen tizenhárom, általa talált és lejegyzett dallamot publikált 1905-ös évfolyamában a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia*. Némelyik dallamra már hivatkozhatott disszertációjában.

1904 júniusában, az egyetem nyolc szemeszterének elvégzése után, el kellett költöznie az Eötvös Collegiumból.

Nyáron rendkívüli zenei élményben volt része: ösztöndíjasként eljutott Bayreuthba, több zeneakadémiai növendéktársával együtt. Ezek egyike a majdani világhírű operettkomponista, Kálmán Imre. Kodályra nagy hatást tett az Ünnepi Játékok Háza, tökéletes akusztikájával, fedett zenekarával, melyet csodálatosan lehetett

hallani, de látni egyáltalán nem – erről hat évtizeddel később lelkesen beszélt e sorok írójának. Molnár Antalnak pedig, az elragadtatás felső fokán, ezt mondta a Trisztán és Izoldáról: *szerkezete tökéletes egység*. Az 1904/5-ös tanévet budai albérlőként töltötte: a zeneakadémiai órákat látogatta és doktori értekezésén dolgozott. Hogy fenntartsa magát, a korábbinál több pénzre volt szüksége, ezért elhatározta: magántanítványokat vállal.

Első tanítványainak egyike a gimnazista Molnár Antal. Kodály tanításának magvai itt termékeny talajba hullottak. Molnár utóbb, zeneszerzői felkészültséggel, a modern magyar zenetudomány egyik megalapozó mestere lett: a Bartók- és Kodály-irodalom úttörője, Kodály első monográfusa. Emlékezéseiben igen szemléletes képet fest a 23 éves Kodályról és tanítási módszeréről: „Külsejére nézve az ifjú Kodály olyasfélének tűnt, mint holmi vidéki segédtanító. A kollégiumi kosztos nem lehetett meghízni, s ő különben is mérsékletre rendezkedett be. Sovány, izmos, középtermetű emberke volt, vékony bajuszkával. Egyetlen ruhájában, jól kisubickolt bakancsával mindig feltűnő tisztaságot hordozott. Soha semmiféle tétovaságot nem lehetett észlelni nála, minden szava és mozdulata biztonságos volt. Az egész emberből, habár igen szerényen lépett fel, sugárzott az öntudat.” „Kevésre becsülte a szóbeli elméleti körülírásokat, s egyedül hasznosnak a gyakorlati ismereteket. Összhangzattani oktatása mindig a hallásgyakorlatba torkollott.” „Két alapelvre fektette az egész tanítást, egy lélektanira és egy szimpla edzésbelire. A pszichológiai alap abban nyilvánult, hogy Kodály minden feladatot a tanítvány egyéni képességeihez mért. Ott nyomta meg a gombot, ahol a további haladásra lehetőséget látott. De ott aztán nem engedett. Minden további lépés szorgalmat kívánt; ő pedig egyszerűen nemlétezőnek tekintette a kényelmességet, kivált a lustaságot. Föllépése olyan egyszerű és határozott volt, hogy szégyelltem volna magamat, ha a legközelebbi órán nem tudok pontosan beszámolni a kívánt tudásról. Itt került aztán alkalmazásra az edző, a tréneri munka. Ha ugyanis valami lassabban ment, mint ahogy ő helyesnek vélte, hihetetlen

türelemmel addig-addig ismételtetett, amíg végül sikerült elérnem a szükséges fokot.” „Egyedül a klasszikus összhangzattanra nevelt, ez volt – az ő fogalmazása szerint – minden továbbiak alapja.”

Az eseménydús esztendőben Molnár karmesterként is láthatta Kodályt. „...a dirigáló vizsgára egy remek Bach-kantátát választott. A zeneakadémiai növendékzenekart és énekkart vezényelte [...] Nagyon érdekes jelenségnek bizonyult e nyilvános előadás, éppen a dirigens Kodály jóvoltából. Ő ugyanis, mivel hangsúlyozni kívánta: mennyire megveti a formaságot és a nagyképűséget, nem állt oda feszesen vezényelni, hanem mialatt a darab szépen folyt, a hangszercsoportok közt *sétált*, hol ide, hol oda intett igen diszkrétén, s amikor a remekmű beveződött, egyszerűen megállt, hátat fordítva a közönségnek, és esze ágában sem volt meghajolni a tapsokra.”

Az egyetemi, zeneakadémiai és kollégiumbeli tanulás hármasszorításában Kodálynak nem sok ideje marad, hogy a kötelező zeneszerzői etűdökön kívül sokat komponáljon. 1902-ben tanára, Gyulai Pál *Este* című versére ír szép vegyeskart – ezt jóval később, 1931-ben önti végleges formába. 1903-ból való nyolcszólamú *Miserere*-vegyeskara, mely máris a kórusraírás virtuózaiként mutatja. És 1906-ban komponálja *Nyári este* című első zenekari poémáját, melyet, mint jelképes zeneakadémiai vizsgadarabot, filharmonikusai élén Kerner István mutat be az Operaházban 1906. október 22-én. A mű nem programzene: formáját a meditáció és a tánc kettőssége alkotja. Kezdő angolkürt-szóljában Sibelius *Tuonelai hatyújának* emléke dereng, melyet Kodály nem sokkal korábban, épp Kerner vezényletével ismert meg. A finn mester műve népe mítoszában gyökerezik, Kodály szimfonikus költeményének szókincse pedig a magyar nép zenéjében. Első formájában nem kelt visszhangot; átdolgozott változatát Toscanini mutatja majd be 1930-ban és népszerűsíti világszerte. A budapesti bemutatónak családtörténeti jelentősége van: Kodály Frigyes meghallgatja fia művét; akkortól fogva nem ellenzi többé zenei pályaválasztását. Sőt: szerény anyagi eszközeivel hozzájárul, hogy az ifjú ze-

neszerző felesztendő tapasztalatszerző útra menjen Berlinbe és Párizsba.

Élete folyásának új medret szabó eseménye azonban még az 1905-ös évhez és abban egy új tanítványának megismeréséhez fűződött. Ez az új tanítvány tüneményes, érett asszony, Gruber Henrik kereskedő felesége, Emma. Gruberné Schlesinger Emma otthona az akkori Budapest zenei életének egyik híres központja: a háziaszszony remek zongorista, tehetséges zeneszerző és sok nyelven beszélő, sziporkázóan szellemes, elbűvölő személyiség, aki mágneses erővel vonzza házukba a jelentősnél jelentősebb vendégeket. Ő maga nem volt szépnek mondható, de lényének sugárzása érdekessé és ellenállhatatlanná tette. Bartók 1901 májusában kereste fel először akkori ideálja, Fábián Felicie társaságában. Erről az első látogatásról Bartók így számolt be édesanyjának: „Gruber Emma igen kedves, művelt, nagyon muzsikális, nagyon szókimondó, félig idős úrnő, a ki bennünket máskorra is meghívott (főleg ha lesz valami előjátszani való).” Ám bármilyen kedves és művelt volt: adott esetben elégedetlenségének is hangot adott, hangfogó nélkül. „A G. E.-nél nem játszhattam egyebet elő annál a régi Albumblattnál” – idézzük Bartók beszámolóját első látogatásáról – „erre ő így szólt harapósan (= bissig): »Ha nem léteznek kompozíciók, hát hol van akkor a tehetség?«” Utóbb jó barátok lettek. Bartók több művét is Gruberné otthonában mutatta meg először a nyilvánosság-
nak; neki ajánlotta *I. Ábrándját* és opus primumát, a *Rapszódia*t. 1902 novemberétől 1903-ig pedig, amíg nem számolta fel budapesti lakását, ellenpontra tanította Grubernét.

1905 elején a zeneszerző asszonynak nem volt tanára. Állandó látogatóinak egyike, Herzfeld Viktor zeneakadémiai tanár, nagytudású, komoly fiatalembert ajánlott Bartók utódául: Kodály Zoltánt. Ő 1905. február 25-én kereste fel először Grubernét, hogy megállapodjanak a feltételekről. 28-án megtartották az első órát, március 3-án a másodikat, 13-án a harmadikat, 18-án pedig a negyediket. Ez utóbb említett napon Bartók ott ebédelt Grubernénál, a két férfi akkor és ott: 1905. március 18-án, szombaton, az Andrassy út 41.

számú bérpalota I. emeleti lakásában kötött személyes ismeretséget. Sokat beszélni egyikük sem szeretett, de akadt egy kimeríthetetlennek látszó közös témájuk: a népdal, a népdalgyűjtés.

Bartók, szórványosan, 1904-től jegyez már le népdalokat, 1905-ben állami ösztöndíjért folyamodik a székelyföldi népzene tanulmányozására. Kodály 1905 tavaszán és nyarán megy első gyűjtőútjaira; az év végén, mondtuk, megjelenik már első idevágó tudományos közleménye. Legközelebb május 26-án, majd júniusban három ízben, 1906. január 4-én, február 2-án, június folyamán kétszer és szeptember 11-én találkozunk Gruberné otthonában. Közös tervet formálnak: füzeteként kiadják, saját zongorakiséretükkel, a magyar népzene színejavát. Találkoznának gyakrabban is, de Bartók akkoriban ritka vendég Budapesten. 1903 óta Bécsben, Párizsban, Berlinben vagy a Gömör megyei Gerlice pusztán él; állása neki sincs.

Kodály és Gruberné kapcsolata eközben fokozatosan átalakul: a tárgyszerű tanári-tanítványi nexus meghittebbé, személyesebbé válik. Az órákat, általában kedden és pénteken, rendszeresen megtartják: mulasztás nincs, a netán elmaradó alkalmakat utólag pótolják. Kodály eleinte 3 koronát kap óránként, melyet tíz-tíz lecke után fizet a tanítvány. Ez az óradíj csakhamar 5 koronára emelkedik; a „hivatalos” együttléteket pedig egyre gyakrabban egészítik ki ebéd-, uzsonna- vagy vacsorameghívások. 1905 februárjától 1906 júniusáig, a hosszú nyári szünet megszakításával, mintegy 100 óra és 500 korona tiszteletdíj szerepel Emma háztartási naplóiban. Ez után, noha Kodály neve mind gyakrabban megjelenik, nincs több „óra” és nincs szó honoráriumról. A külső látszatra ügyelnek, miközben visolyognak az álszent konvenciótól. Kettejük nem csekély különbsége azonban épp oly kevésbé jelent számukra akadályt, mint származásuk-neveltetésük-vagyoni helyzetük különbözősége. Ez előtt a háttér előtt készül a Bartókkal közös népdalfüzetben megjelenő tíz Kodály-átirat, formálódik az *Énekszó* népi szövegre írt műdalciklusa, az *I. vonósnégyes*, egy sorozat zongoradarab és a *Gordonka-zongoraszónáta*. Mire első

nyomtatott kottája, a *Magyar népdalok énekhangra zongorakisérettel* megjelenik – 1906 decemberére – Kodály már elindult barátjával, Balázs Bélával, ifjúsága leghosszabb külföldi tanulmányútjára. Az út meghirdetett célja a német és francia új zene, festészet, irodalom, színházművészet és zenetanítás sajátosságainak tanulmányozása. Elhallgatott, alkalmasint csak Emmával közölt célja pedig: személyes találkozás nélkül próbára tenni érzelmeik tartósságát. Az Emmának írt Kodály-levelek hangja eleinte tartózkodó, utóbb egyre szenvedélyesebb. Eleinte magázva szólítják meg a címzettet, majd keverik a magázást és a tegezést. A távollét kétségkívül hozzájárul érzelmeik tisztázásához. Kodály 1907 márciusában arról ír Emmának, hogy nem tudná tovább nem tegezni: arra kéri tehát az asszonyt, hogy tegeződjék Bartókkal – akkor, hazatérése után, ők ketten is feltűnés nélkül tegezhetnék egymást.

Berlinben, és különösen Párizsban, arra is volt alkalmá a fiatal zeneszerzőnek, hogy eltöprengjen az új magyar muzsika jövőjén. A tanulság: *...elejétől fogva meggyőződése volt, hogy a magyar stílus kialakulásának [a népdal] az egyetlen szilárd alapja. A Magyar népdalok megjelenése idején, 1906 táján Bartók is hasonlóképpen gondolkozott: ez volt a közös kettejük felfogásában. Ami eltérő volt benne: hogy Bartókot kezdetben hazafias lelkesedése vonzotta a népdalhoz, Kodályt pedig tudományos érdeklődése, melyet persze csakhamar megerősített felismerése a népdal lehetséges zeneszerzői inspirációjáról.*

Kodály tudományos felkészültsége nagy hasznára volt Bartóknak, a kezdő népdalkutatónak. A fonográfos gyűjtés technikáját és a rendszerezés alapelvét Kodály ismertette meg vele. Sokat nem kellett ugyan magyaráznia; Bartóknak gyerekkora óta szenvedélye volt a gyűjtés és a rendezés. *Felosztottuk egymás közt a kutatási területeket, hogy tervszerűen dolgozhassunk* – emlékezett Kodály. *Időnként aztán összejöttünk, ki-ki magával hozta [...] a gyűjtés eredményét. Összevetettük, összeraktuk, amire külön-külön rábukkantunk.*

Kodály tanulmányútjának, mely 1906 december második felétől 1907 június végéig tar-

tott, egyik legfontosabb eredménye Debussy felfedezése volt önmaga és Bartók számára. Kérdésemre, hogy megismerkedett-e személyesen is a francia mesterrel, Kodály tagadólág válaszolt: úgy vélte, az ilyen találkozás nem adott volna többet, mint zenéjének megismerése. Ez a zene azonban, anélkül, hogy utánpótlást váltak volna, mindkettejüket jelentős mértékben vitte előre pályáján. Megszabadultak általa örökösnek mondott zeneszerzési törvények nyűgétől, és új irányt szabhattak zeneszerzői fantáziájuk áradásának. Bartók írásban is leszögezte utóbb, hogy zenéjük kettős gyökere: az ősi népdal és az új francia zene.

Volt még egy, magyar földről kiinduló szellemi áramlat, mely maradandóan hatott rájuk: a nép felfedezése, a szó művészi-tudományos és politikai-szociális értelmében. Költészet és irodalom, zene és publicisztika éles fényt vet 1906 táján a magyar népre: a benne szunnyadó nagy tehetségre, s e tehetség kibontakozásának társadalmi gátjaira. Hatására nemcsak a népművészet kerül előtérbe, hanem mindenekelőtt a népelet, korántsem a szó idilli értelmében. A nép súlyos helyzetének feltárása egyszersmind egy rossz-struktúrájú társadalom belsejét világítottta át: egy nemzetét, mely szellemileg-politikailag egyoldalúan németorientációjú, s amelyet belülről nemzetiségi és szociális ellentétek bomlasztanak. Az új szellemiség hívei, élükön Ady Endrével, ezért szólhatnak a *népből való* megújulás mellett a Nyugattól – a *latin Nyugattól* – inspirált megújulásról.

Ehhez az áramlathoz csatlakozott a XX. század első évtizedében Kodály és Bartók. Kezdeti zenei érdeklődésük, a néppel való közvetlen érintkezés hatására, csakhamar rádöbbenette őket szociális felelősségükre, s e tény tüstént nagyobb távlatokat adott népzene-kutatói és zeneszerzői munkásságuknak. E mélyreható szemléleti változás tényét Kodály fogalmazta meg *Bartók emlékezete* című, ars poetica-elemeket is tartalmazó írásában (1955): *Eleinte csak az elveszett régi dallamokat kerestük. De látva a falu népét, az ott kallódó sok tehetséget és szívós életerőt, feltetszett előttünk egy, a népből újjászülött, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket.*

Ők viszont a néptől, a népzenei materiától kapták zeneszerzői aktivitásuk primer hajtó-energiáját. 1907-ben Bartók Erdélyben, Kodály a Felvidéken rátalált a magyar népzene legősibb rétegére: a régi stílusú pentaton dallamokra. Tudományos felfedezésüknek levonták zeneszerzői konzekvenciáit, dallami, ritmikai, harmóniai és prozódiai ösztönzést merítve ebből a műzenében még felhasználatlan, friss és eredeti zenei világból.

Zeneszerzőként ekkorra már mást és mást láttak a népdalban. Bartók természeti erők megnyilvánulását, mely őt *objektív*, szinte fizikai-matematikai törvényszerűségek felkutatására-alkalmazására készítette. Kodály *szubjektív*, humán erők megnyilvánulását érzékelte a népdalban: messzetűnt századok történelmi üzenetét, egy valamikori nagy népi eposz töredékeit, amelyeket csak az új kor költője ötvözhet Egész-szé. Közös volt azonban alap-felfogásuk a népdal közvetlen felhasználásáról a műzene nagy formáiban. Kodály ezt így fogalmazta meg: *sohasem próbáltam a népdalból szimfonikus formát vagy kamarazenét csinálni, mert ez két különböző világ. Én csak a népdal szellemét akartam visszahozni műveimben, ami azt jelenti, hogy szimfonikus vagy kamarazenei művekben sohasem használtam fel szó szerint népdalokat.*

Kivétel, persze, mindkettőjükénél akad, különös módon mindkettejük első vonós-négyesében. Bartók burkolt önéletrajzi célzattal idézi a „Romlott testem a bokorba” kezdetű népdalt, Kodályt pedig Ady példája inspirálja egy népdalcitátumra. *A cigány vonójával* című költeményét úgy írta meg Ady, hogy minden sora mögött ott dereng egy dallamsor, melyet a költő csak a vers végén mond ki: „Lement a nap a maga járásán” (erre utal a cím is: hogy t.i. idegen dallamra íródott). Kodály építkezően a monotematika és a variáció kombinációja volt: minden tételnek más és más a karaktere, de mindegyikből kihallatszik egy közös alapelódia. Amikor ez tudatosodott a szerzőben: az alapelódiát, mintegy mottót, *utólag* homlok-témává tette, vele kezdve *I. vonós-négyesét*. Ez a homlok-téma azonos az Adyt inspiráló dallammal: „Lement a nap a maga járásán”. (Negyedszázad múltán Adynak egy másik, népdalkiind-

dulású „variáció-sorozata” ihleti Kodály remekművű férfikarát: *Felszállott a páva*.)

1907-től Kodály állást kap Budapesten: a zeneelmélet rendkívüli tanára a Zeneakadémián (ahol Bartók, valamivel korábban, zongoratanári állást vállalt). Az iskola évkönyve, visszapillantva a tanév eseményeire, ezt írja Kodályról: „tehetséges zeneszerző és nemzeti zenénk sajtóságait kutató széles tudású író”. Ami arra vall, hogy a szakmai közvélemény akkor még inkább elméleti munkásságát méltányolta.

Csendes, munkás évek következnek Kodály életében: tanít, folytatja gyűjtőútjait, és készül első zeneszerzői megmérettetésére. Ez utóbbira 1910 márciusában kerül sor, amikor Kodály is, Bartók is szerzői estet rendez a Royal szálló dísztermében. A két est előadói azonosak: „Bartók Béla és Waldbauer, Temesváry, Molnár, Kerpely urak”. Az utóbb említett négy úr – össz-életkoruk akkor nem tett ki száz évet – kifejezetten a két szerzői estre alapította, mintegy száz próbával, azt a vonósnégyest, mely a következő negyedfél évtizeden át a kamarazenejáték színvonalának mércéje lett Magyarországon. Kodály estjét március 17-én, Bartókét két nappal később rendezték. Kodályét az eredetileg háromtételű *Gordonka-zongoraszónáta* nyitotta Kerpely és Bartók előadásában, ezután a *Kilenc zongoradarab* bemutatóját játszotta Bartók (tíz tételű változatában; ebből a *Valsette*-et utóbb kimetszette a szerző), a zárószám az *I. vonósnégyes* premierje volt. A fogadtatás vegyes. A napi sajtó egy része „patológikus művészet”-nek minősíti, „fizikai kínokkal való hangszín ötleletgyártás”-nak, más része viszont azt írja, hogy „gondolatmenetét [...] beethoveni logika szabályozza”, hogy „vonósnégyese hangzásban friss, felépítésben kerek, tökéletes, tematikájában érdekes és változatos”. Reinitz Béla, „Ady muzsikusa”, kritikájában látnoki pontossággal fogalmaz: „Kodály neve ezután egyike lesz a legszebb magyar neveknek, együvé kerül a magyar kultúra harcosainak neveivel”.

Bartók is a lényegét mondja ki, amikor a Párizsban élő Kovács Sándor zenepedagógusnak beszámol a Kodály-koncert fogadtatásáról: „Kodálynak óriási sikere volt. Valóságos szenzáció volt estéje, hiszen egy eddig teljesen is-

meretlen ember tűnt fel benne mint a legelső egyike.” Bartók javaslatára Kodály *I. vonósnégyesét* a Német Általános Zeneegyesület zürichi ünnepségének műsorára tűzik: 1910. május 29-én hangzik el Willem de Boer vonósnégyesének tolmácsolásában. Ekkor kezdődik a zeneszerző és a hegedűs életreszóló barátsága. A mű, akárcsak Budapesten, Zürichben úgyszintén vegyes fogadtatásra lel – de akármint is: megjelenik immár egy nemzetközi seregszemplén. 1910. márciusában, öt nappal a magyarországi szerzői est előtt, Párizsban is megszólal Kodály zenéje: a *Gordonka-zongoraszónáta*, Mihalkovics és Bartók előadásában. 1911-ben az *I. vonósnégyes* hangzik fel hollandiai városokban, 1912-ben a *Gordonka-zongoraszónáta* Berlinben, 1913-ban Londonban, 1914 márciusában a *Zongoramuzsika* több darabja Párizsban. A Kodály-zene sokat ígérő nemzetközi terjedésének aztán hirtelen csapással véget vet az I. világháború kitörése.

Visszatérve 1910-be: a budapesti Kodály-est március 17-i dátuma nem véletlen műve. Ez a nap Emma születésnapja. A további években Kodály sok új művét ismerheti meg március 17-én a főváros közönsége. Az *I. vonósnégyesnek* egyébként „csendes-társ-szerzője” van: az egykori tanítvány. Gruber Emma, még a kvartett hosszú előkészületi idejében, zongoraváltozatokat komponált a finale témájára; ezek egyikét Kodály átírja vonósnégyesre és beilleszti a zárótétel variációi közé.

A „tanítványt” utoljára említettük itt Gruber néven, július 16-án elvált férjétől és augusztus 3-án feleségül ment Kodályhoz. (Gruber Henrik, akivel a továbbiakban szívélyes kapcsolatban maradtak, 1927. július 18-án halt meg.) Az esküvőre szép nászajándékot kaptak Bartóktól: *Vázlatok* című zongoraciklusa *Lentójának* kéziratát, „Emmának, Zoltánnak” szóló ajánlással. 1958 novemberéig, Emma haláláig éltek együtt szeretetben és szolidaritásban; az aszszony, saját művészi terveit feladva, múzsa, lektor, korrepetitor és titkárnő, kedves vendégek jó háziasszonya, betolakodni szándékozók mumusa volt ura mellett, biztosítva számára az otthon meghittségét, az alkotáshoz szükséges nyugalmat.

Szellemes társalgó volt: központja a társaságnak, melyben Kodály többnyire nagyokat hallgatott. Társaság pedig mindig volt Emma otthonában, mindkét házassága idején. Háztartási naplóiban, a napi bevásárlási adatok mellett, pontosan feltüntette vendégeinek névsorát; azt is, hogy közülük ki ebédelt, „uzsonyázott” vagy vacsorázott náluk. E naplónak köszönhetjük Kodály életének számos, más forrásból nem meríthető adatát. Mint már Kodály felesége: Emma megsemmisítette első házasságának minden dokumentumát, csak az 1905/6-os háztartási könyvnek kegyelmezett meg. Talán azért, mert az rögzítette a pillanatot, melyben Kodály alakja megjelent életében. Naplófeljegyzései azt is elmondják, hogy milyen vendégjárás volt a Gruber-házban. Csak a nevesebb látogatókat soroljuk fel, a látogatások gyakoriságát említetlen hagyva: Baré Emil hegedűművész, Bartók Béla, Bauer Herbert (vagyis Balázs Béla), Bródy Sándor, Buttykay Ákos zeneszerző, Deutsch Sándor hegedűművész és felesége (Doráti Antal karmester szülei), Dohnányi Ernő és neje, Fényes Adolf festőművész, Freund Etelka zongoraművésznő (Bartók másik bizalmasa), Herzfeld Viktor zeneakadémiai tanár, Jurkovics Imre (Bartók híve), Kerner Istvánné, a Filharmonikusok elnöknagyjának felesége, Kerpely Jenő gordonkaművész, Kodály, Kohner Adolf földbirtokos és felesége, König Péter szegedi zeneiskolai igazgató, Lichtenberg Emil karnagy, a budapesti oratórium-kultusz élharcosa, Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia igazgatója, Moravcsik Géza akadémiai titkár, Popper Dávid gordonkaművész és felesége, Popper Leó filozófus, Rékai Nándor (a *Háry János* bemutatójának leendő karmestere), Schiffer Adolf gordonkaművész, Székely Arnold zongoraművész, Thomán István (Bartók zeneakadémiai zongoratanára) és neje, verebi Végh János (Liszt mellett a Zeneakadémia alelnöke). Budapest zeneéletének legalább a fele megfordult tehát Gruber Emma vendégszerető házában, több-kevesebb rendszerességgel. Egyfajta „kulisszák mögötti” régiója lehetett ez az otthon a főváros zenei életének, amelyben – íme a bizonyosság – szinte mindenki ismert szinte mindenkit. Maga Kodály

sem csupán tanári minőségében jelent meg az Andrássy út 41. számú házban. A háztartási napló bejegyzései szerint 1905/6-ban 72 alkalommal ebédelt, huszonháromszor uzsonyázott, tizenötször vacsorázott Gruberéknál; négy ízben – többnyire közös kirándulások előtt – reggelijét is ott költötte el. Hogy miképp folytatódott a vendégjárás Emma második házasságkötése után, arra a kezdeti időkből – amikor az ifjú pár a zugligeti Kecskehegyen lakott – nincs adatunk; az 1912-es könyvecske azt mutatja, hogy a vendégek száma csökkent, családtagokra és közeli barátokra korlátozódott. A Kodály házaspár ekkor már a Rózsadombon lakott, az Áldás utca 11. számú házban. Itt Bartók és családtagjai voltak a leggyakoribb látogatók: a zeneszerző, felesége Márta – de két éves kisfiúk és Bartók édesanyja is. Kodály szülei – akiket alkalmasint meglepett idősebbik fiúk konvencionálisnak nem mondható párválasztása – időnként szintén megjelentek az Áldás utcában; 1912-ben két teljes napot töltöttek ott. Gyakori vendég volt Emma három testvére: Sándor Pál kormánypárti országgyűlési képviselő, Minus (Hermina) és Kornel (Kornélia), rajtuk kívül Balázs Béla és Hajós Edith, Freund Etelka és nővére Irma, jóval idősebb bátyjuk, Freund Róbert („Liszt szabadságharcának öreg katonája” – írja róla később Tóth Aladár), Herzfeld Viktor és neje, Lajtha László, Lichtenberg Emil, Molnár Antal, Popper Dávid, Szabolcsi Bence, verebi Végh János. A barátok, közeli ismerősök névsora sokban megegyezik a Bartók környezetében megfordulókéval. Balázs még 1910-ben ismertette Kodállal és Bartókkal kettejüknek dedikált opera-librettóját, *A kékszakállú herceg várát*. A darab szelleme Kodálytól távol állt, Bartókhoz annál közelebb, ezért ő vállalkozott megzenésítésére 1911-ben. Az opera első német szövegfordítója Kodályné volt; a megkésett – 1918-as – operaházi bemutató legjelentősebb méltatója Kodály.

Az 1912-es esztendő fontos életrajzi adata: a Zeneakadémián Kodályt „rendes tanári” státusba nevezik ki; a zeneelmélet melléktantárgy után fokozatosan hozzálát a zeneszerzés tanításához.

A tizes években dalok és kamarazeneművek hagyják el alkotóműhelyét: dalok régi magyar költők és kortársak verseire (*Két ének, Megkésett melódiák, Öt dal*) és hangszeres kompozíciók egy, két, három vagy négy vonóshangszerre (*Szonáta szóló gordonkára, Duo hegedűre és gordonkára, Szerenád két hegedűre és brácsára, II. vonósnégyes*).

A *Duo*, a *Gordonka szólószonáta*, a *Megkésett melódiák* ciklusa és a *II. vonósnégyes* Kodály második szerzői estjén, 1918. május 7-én kerül a közönség elé. A kritikusokat ezek is félig-meddig győzik csak meg. A *Szerenád* bemutatója 1920. április 8-án volt. A mű legderűsebb és legmélyebb kamarazenei alkotása szerzőjének, keveset éreztet a premier légkörének súlyos, drámai légköréből. Bartók méltatása szerint „olyan egyéniség nyilatkozik meg benne, akinek teljesen új közölnivalója van, és aki képes rá, hogy azt mesteri, koncentrált formában tudassa velünk. [...] Soha azelőtt még nem hallott, soha és senki által meg nem álmodott zengő tündérországba kerülünk.” A dalokban egy, a paraszti énekből kikristályosodott zenei nyelven, lebilincselő jellemek sora jelenik meg. Hogy itt a dallamvonal kilengéseit mindenkor a magyar dikció törvényei határozzák meg, azt az utólagos elemzés tudatosítja; az egykori hallgatókat a zenévé oldódó verssorok természetessége és képi gazdagsága nyűgözte le. A vonós darabokban ifjúkori zeneszerzői álmok öltönek testet: szöveg nélküli líra, szabadon formált tánc, elbűvölő páros jelenet. A *Szólószonáta* tisztelgés Bach előtt sarabande-szerű nyitogesztusával, virtuóz többszólamúságával *egyetlen dallamhangszeren*. És, a barokkos téma pentatonizáló folytatásával, hódolat a népzene géniusának. A *Duóban* – melynek látomása az I. világháború kitörésekor, a svájci–osztrák határon, menekülés közben jelent meg Kodály előtt – az életműben először hangot kap a történelem: katasztrófák próféciaja. Önálló mestermű minden dal és valamennyi hangszeres tétel: bennük azonban, szinte észrevétlenül, a következő évtized elsöprő erejű remekműve, a *Psalmus hungaricus* formálódik.

1918-ban végetért az I. világháború – ezt a polgári forradalom, a tanácsköztársaság, majd

a király nélkül restaurált királyság kora követte Magyarhonban. 1918-ban Kodály állandó zenekritikusi megbízatást vállalt: a Pesti Naplóba írt többnyire rövid és tömör napi hangverseny- és operabeszámolókat. Részletesen csak fontos események – Bartók- vagy Dohnányi-előadások – méltatásakor fejtette ki véleményét. 1919-ben, Bartókkal és Dohnányival együtt, tagja lett a Reinitz Béla vezette zenei direktóriumnak; ezért és zeneakadémiai aligazgatói tevékenységéért utóbb hosszú és gyötrelmes fegyelmi vizsgálatnak vetették alá. A „vörös vádpontokat” végül ejtenie kellett a vészbírósággént működő fegyelmi bizottságnak, mely ugyanakkor súlyosan megróttta az aligazgatót az „irodai rendtelenség”-ért. Például: „az előadói íveken a tárgy tüzetes megjelölését mellőzte, azokat nem írta alá, s a dátumot is elhagyta”. Az új igazgató, Hubay Jenő, mindenképpen el akarta távolítani Kodályt a Zeneakadémia tantestületéből és, bár célját nem valósíthatta meg, annyit elért, hogy 1920-ban és az 1920/21-es tanévben a megvádolt muzsikusz nem taníthatott. Az 1919-es esztendő két, „korszerűnek” aligha mondható eseménye a két szövetséges zeneszerző házatáján: kevéssel a tanácsköztársaság kikiáltása előtt Bartók, elérve a köztisztviselői V. fizetési osztályt, méltóságos úr lett, Emma pedig, a proletárdiktatúra második hónapjában, április 19-én, katolikussá; keresztelője a II. kerületi Alsó vízivárosi plébániatemplomban volt.

Több évtizedes elmélyült kutatómunka eredményei összegeződnek a két népzene-kutató műhelyében is. Se Bartók, se Kodály nem siette el tudományos felfedezéseinek közlését: gyűjtötték a bizonyítékokat, hogy a véglegesség meggyőző erejével jelenhessenek meg a tudomány fórumán. A pentatóniát, mint régi népzenei karakterisztikus jelenséget, 1907-ben konstatálták, de a publikálással 1917-ig várt Kodály (*Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*). *Kelemen kőmies balladája* (írásának kelte 1918; megjelent 1926-ban) azt bizonyítja, hogy a népdal élő, folyton változó organizmus és felhívja a figyelmet a variáns-kutatás fontosságára. *Árgirus nótája* (1920), valamint a *Néprajz és zenetörténet* (1933) rámutat, hogy a magyar történelem viharos századai során megsemmisült írott zene-

történeti dokumentumoknak egy része mégis fennmaradt: a nép emlékezetében. A *Sajátságos dallamszerkezet a cseremis népzeneben* (1934) a kvintváltó szerkezet és az ázsiai népzenei rokonság hatalmas jelentőségét világítja meg.

Egy-egy előkészítő stádiuma mindez annak az 1935-ben írt, 1937-ben *A magyar népzene* címen megjelent nagyszabású műfaji, stílári és történeti összefoglalásnak, mely 1952 óta, a Vargyas Lajos szerkesztette példatárral, a témának tankönyvként is használatos alapműve: jó kiegészítője Bartók 1924-ben napvilágot látott *A magyar népdal* című, stílári és metrikai elvű összegezésének.

A tízes és húszas években bizonyosodik be, hogy Kodály a próza műfajában nemcsak tudományos szakíró, de a zenei publicisztikának, a közvéleményhez forduló népszerűsítésnek, adott esetben a vitairásnak is hivatott mestere. Ilyen irányú munkásságának központi témája a húszas évek közepéig-végéig a *népzene* és a belőle fakadó *új műzene*. Az 1906-os *Magyar népdalok* harci riadóval felérő előszava kezdi a sort, hozzá csatlakozik *A népdal feltámadása* és *A székel népdalról* írott cikk 1918-ból és 1919-ből, *A zenei folklór fejlődése* (1923), a *Magyar zene* (1925), a *Népzene s a Mit akarok a régi székel dalokkal?* (1927), *A magyar népdal művészi jelentősége* (1929). E cikkek nagyobbik része nem csupán tudományos eredményeket népszerűsít, hanem népzenei ihletésű, a zeneszerző által műzenévé formált kompozíciókat is.

1918. január 12-én, a Monarchia végnapjaiban, a császári és királyi hadügyminisztérium zenetörténeti központja történelmi hangversenyt rendez Bécsben, melyen Székelyhidy Ferenc és Bartók Béla előadásában először szólal meg Kodály zongorakíséretes históriás éneke, *Kádár István*. Drámai felépítése, miniatűr formában, a *Psalmus hungaricus* előképe; énekese is mintha a Zsoltáros szerepére készülne már fel általa. A történelmi hangversenyen elhangzik egy *Régi magyar népdalok* című zenekari rondó is: előtanulmány Kodály szimfonikus történelmi tablóihoz, a *Marosszéki táncokhoz* és a *Galántai táncokhoz*.

A két táncot megelőzi azonban az a tenorszóló, vegyeskarra és nagyzenekarra írott mű,

mely szerzőjének addigi legnagyobb szabású és legnagyobb hatású kompozíciós vállalkozása, az 55. zsoltár, a *Psalmus hungaricus*. A Székesfőváros tanácsa, Buda és Pest Budapestté egyesítésének ötvenedik évfordulójára, egy-egy jubiláris mű megírásával bízta meg Dohnányit, Bartókot és Kodályt. Utóbbi a *Marosszéki táncokat* szánta volna erre az alkalomra, de amikor megtudta, hogy Bartók is *Tánc szvittel* készül az ünnepi estre, megváltoztatta szándékát. Még egyetemi évei alatt ismerte meg kecskeméti Vég Mihály protestáns prédikátor 1560 táján írt verses zsoltár-átköltését. A *Cantio optima* címen fennmaradt mű a (református számozás szerinti) 55. zsoltárt alkalmazta magyar viszonyokra: Dávid panaszát a hamis barátok ellen, leírva a gonosz várost, amelyben a gazdagok „felfuvalkodtanak”, „özvegyek, árvák, nagy bosszút vallnak”, s amelyben a Zsoltáros az igazságtevő Istenhez fohászkodik a gazdagok „aláhajigálásaért”, a szegények „felmagasztalásáért”.

A tízes évek vokális és instrumentális alkotásai – jóllehet önmagukban is csodálatos művek – mind ebbe a csúcspontos remeklésbe torkolltak. A mű formája rondó, melynek azonban epizódjai is, kivétel nélkül, a főtéma származékai. E főtéma – mely Kodály dallama – „versföket” rejt, mint kecskeméti Vég Mihály névbetűit a zsoltár-textus strófái. A nyolc ütemes Kodály-dallam minden ütemének első hangját egybeolvasva, az 55. genfi zsoltár első melodiasora (és ennek gregorián előképe) tárul elénk. A rondóforma epizódjai a zsoltár érzelmi árapályának megfelelően tágitják-szűkítik az alaptéma hangközeit, hosszítják-rövidítik ritmusát. Olyasformán, mint Kelemen kőmies vagy Kádár István strófa-variánsai. A mű a reménytelenség sötétjében kezdődik és a sötéttségben végződik is, hogy közben, panasz, átok, ima és könyörgés képei után, egy pillanatra megnyíljon a menny kárpitja, és a hallgató tanúja legyen az igazak és szegények katartikus felmagasztalásának. A mű elmondhatatlan hatást tett az 1923. november 19-i bemutató közönségére. Az elvesztett háborút, a forradalmak és a restauráció korát átélő és túlélő hallgatók között aligha akadt egy is az ezer sebből vérző országban, akit ne rázott volna meg lelke leg-

mélyéig ez a *magyar zsoltár*: Kodály zenéje. Követve Vég Mihály példáját, aki a bibliai helyszínt magyar földre helyezte át: Kodály a bibliai történetet és a XVI. századi magyar zsoltáros történetét elevenítette meg *önnön korában*, annak minden szenvedésével és minden reményével. A bemutató est igazi sikerét Kodály aratta; zenéje elnémította a gáncsokodókat, hatása a zeneszerző hírét legnagyobb magyar kortársai – Bartók, Dohnányi – magaslatára emelte.

A *Psalmus* más tekintetben is fordulópontja volt Kodály zeneszerzői pályájának. Rátalált legsajátabb témájára: a magyar történelemre, a Mát megszólító történelmi parabolára. És, mivel a bemutató gyenge női karszólamait már a második előadástól csengő gyermekhangokkal próbálta megerősíteni: a XX. századi zene új és fontos médiumaként rátalált a gyermekkórusra. A történelmi látomás mint műfaj, a gyermekkórus (egyáltalán az énekkar) mint eszköz ettől fogva meghatározó szerepet játszik a zeneszerző Kodály minden alkotókorszakában.

A *Psalmus* hozta meg szerzőjének az igazi külföldi sikert, az általános nemzetközi elismerést is. Kamarazeneművei közül a *Gordonka szólószonáta* már 1920-ban megszólalt ugyan Bécsben, a Schönberg-féle Zenei Magánelőadások Egyesületében, a *Duo* 1923-ban, ugyanennek az egyesületnek prágai szekciókoncertjén, a *Szerenád*, Paul Hindemith brácsajátékával, Salzburgban, az Új Zene Nemzetközi Társaságának 1922-es kamarazenei fesztiválján, a *Szólozsonáta* ugyanott, 1923-ban. Az első világsiker azonban Zürich városához fűződik, ahol 1926. június 17-én és 18-án Volkmar Andreae dirigálja az új zene fesztiválján a *Psalmust*. Ez az előadás valóságos recenziós lavinát indít el a nemzetközi sajtóban. Hatására világszerte előadják a Zsoltárt: olyan sokszor, hogy a teljes előadási szám máig sincs megállapítva. A zeneszerző felesége megkísérelte 1928-as háztartási naplójában, hogy rögzítse a fontosabb tolmácsolások időpontját 1926 januárjától 1928 végéig; e szerint Kodály maga nyolcszor dirigálta Amszterdamban és Leydenben magyar nyelven, Lipcsében németül, Gloucesterben angolul. Zürichben – másfél éven belül négy alkalommal – Volkmar Andreae vitte a kö-

zönség elé, Bécsben Anton Webern, New Yorkban Mengelberg, Kölnben Abendroth, Londonban Adrian Boult, a milánói Scalában, két estén, Toscanini. Kodályné feljegyzése szerint a *Psalmus*-előadások száma, két és fél év alatt elérte a huszonnyolcat, a hazai megszólaltatásokat nem számítva.

Kodály mögött ekkor már nemzetközi rangú és hatóerejű kiadó és terjesztő cég állt, a bécsi Universal Edition. Ennek nagytávlatú, zseniális igazgatója, Emil Hertzka, aki Bartókkal már korábban megállapodott minden kéziratban lévő és a jövőben megírandó műve megjelentetéséről, 1920-ban Kodályt kereste meg hasonló tartalmú szerződési ajánlattal. A zeneszerző elfogadta a kiadó javaslatát – és, legalábbis Hertzka életében, nem volt oka megbánni. Az Universal nemcsak a kották kinyomtatására vállalkozott, hanem, saját lapjaiban és prospektusaiban, azok ismertetésére-népszerűsítésére is, a zenekari és színpadi művek szövegeinek előállítására és kölcsönanyagként való forgalmazására. Ez a jó viszony 1938-ig, Ausztriának a hitleri Németországba való bekebelezéséig tartott. Kodály, akárcsak Bartók, nem újította meg exkluzív szerződését a náci kézre került Universallal: újabb műveinek kiadására egy angol céggel, Boosey & Hawkes-szal kötött megállapodást, más műveit pedig saját kiadásában jelentette meg.

Zeneszerzői érdeklődése a húszas években két irányba fordul. Az egyik az énekelt népzene kincseinek műzenévé formálása: egy, a történelem viharaiiban töredékeire hullott hagyomány újrafelfedezése és bevezetése a hangversenyterembe. Megírja és tíz füzetben közreadja *Magyar Népzene* című, műfajok és hangfajok szerint csoportosított ciklusát (balladák, régi harcok képei, katonadalok, bordalok, melyeknek sorát lírai és tréfás énekek teszik teljessé): 57 dalt énekhangra és zongorára (1924–1932; élete végén a sorozatot kiegészíti egy 11. füzet). A zongoraszólam nem csak harmóniai háttér ad immár: helyzet- és jellemfestő, adott esetben drámai funkciója van. *Mónár Anna* vagy *Kádár Kata* balladája, *Kádár István* históriás éneke: egy-egy miniatűr monodráma. Kodály felfedezi a dalok műfaji színességében, lírai és drámai

változatosságában rejlő színpadi lehetőséget. Először 1924-ben, egy kabaré, a Blaha Lujza Színház számára állít össze néhány számot a *Magyar Népzene* dalaiból, betétként Emőd Tamás költő *Székely fonó* című falusi jelenetéhez. Azután, immár saját librettó-vázlata alapján, nagyszabású és mély mondanivalójú, fél estét betöltő daljátékká fejleszti a *Székely fonót*: ezt 1932-ben az Operaház mutatja be; azóta is egyik ragyogó ékköve a dalszínház magyar repertoárjának. A „nagy” *Székely fonó* – „magyar életkép Erdélyből” – mélyebbre ás: élet és halál, játék és valóság, üldöztetés és megszabadulás alapkérdéseit feszegeti – miközben, finom utalások révén, részévé lesz Kodály történelmi képsorozatának is. Akárcsak az 1926-ban bemutatott daljáték, a *Háry János*, melynek népdalokból, történeti énekekből és eredeti szimfonikus tételekből szőtt zenéje konkrét történelmi korra, Ferenc császár és Napóleon uralkodásának idejére, a magyar nemzeti öntudat újjászületésének korára, Berzsenyi és Bihari esztendeire utal. A *Háry János*, hasonlóan a *Psalmushoz*, a mindennapok földhözragadt sivárságában kezdődik és ott is ér véget: elő- és utójátéka úgy hat, mint valamely film fekete-fehér kezdete és vége. E két szélső pont között, amikor „Kezdődik a Mese”, hirtelen kiszínesedik a „film”. Ellenállhatatlan lendülettel, sugárzó humorral ragyog fel négy kaland: a fiatal-ság szépségét, derűjét és reménységét árasztva, az álomlogika vagy a meselogika lehetetlent nem ismerő dramaturgiai rendjében. A *Háry-daljáték*, a maga teljességében, a történelmében élő magyar hallgatóságot szólította meg, ezért a magyar történelemben nem járatos külföldi közönség tudatában vékony gyökeret vert csak, nem úgy, mint a színpadi mű karakterisztikus képeit szimfonikus formában felsorakoztató hattételes *Háry János-szvit*, mely kezdettől fogva diadalmasan járta be a világ koncerttermeit, és szerzőjének alkalmasint legsikeresebb műve lett.

A húszas évektől kezdve Kodály másik nagy zeneszerzői – és ettől elválaszthatatlanul: neve-lői – tette a *kórusmuzsika* nemzeti jelentőségének felfedezése. Megélve a világháború utáni szellemi hanyatlás korát, Kodály az elsők egyike – de alighanem a legelső – Európa zeneéleté-

ben, aki rádöbben, hogy a zenetörténetnek, ze-ne és közönség hagyományos kapcsolatának egy nagy korszaka visszahozhatatlanul végetért. A polgári otthonok csökkenő zenefogyasztása, a házimuzsikálás sorvadása egyértelmű jel: itt és most többről van szó, mint a konzervatív ízlés és az újító szellem csatájáról. Mert, ha gyérül a művészi zene közönségének természetes után-pótlása, akkor magát a zenét, a zene társadalmi pozícióját fenyegeti súlyos veszedelem. Ezt felis-merve adja ki Kodály a *közönségnevelés* jelszavát.

Mit ér ugyanis a zene – fakadjon bár a leg-ősibb népi meloszból, járja bár át az európai megújulás szelleme – ha nincs közönség, mely a magáénak ismerné el, reagálna rá, igényelné? Másfelől viszont: mi lehet a jövője annak a nemzetnek, melynek tömegei nem részesülnek a kultúra „vitaminjából”, és szellemi téren „póttáplálékon” tengődnek? E gyötrő kérdé-sekre zseniálisan egyszerű választ ad Kodály: *Nekünk tömegeket kell a zenéhez vezetni!* Ezt a jelszót utóbb még tömörebben fogalmazza meg: *A zene mindenkié!* Ám amilyen frappáns a jelszó önmagában, annyira kétértelmű is. Mert igaz: demokratikus társadalomban a zene, jogi értelemben legalább, valóban mindenkié. Ténylegesen azonban nem az, és automatiku-san nem is válik azzá: azért, hogy a *zene min-denkié* legyen, meg kell harcolni. Aki nem elő-döktől örökölte a kultúrát, annak, ha élni akar áldásaival, birtokba kell vennie azt. A program-deklaráció ezért tettre sarkalló kérdő mondat-tal folytatódik: *A zene mindenkié! De hogyan te-hetjük azzá?*

A géniusznak sokszor siet segítségére a sors. Említettük: a *Psalmus* korai előadásai során Kodály kapcsolatba kerül egy iskolai gyermek-kórus-sal. Nemcsak annak ismeretlen hangszíne nyűgözi le, hanem a gyerekek fogékonysága, romlatlan ízlése és lelkesedése is: az a mód, ahogy a nagyon régire és a nagyon újra reagál-nak. A *Zsoltár* évében születik már egy szöveg nélküli nőikara, a *Hegyi éjszakák* című tervezett ciklusnak első darabja. A *Zsoltár* tragikus *de profundis*-kiáltásának lírai kontrasztjaként: ez a mű az éjszakai természet titokzatos csendjének poémája. (Aligha tévedünk, ha úgy véljük: Bar-tók *Bolyongás* című egyenmű karának szekund-

halmaiban – „Vad erdőben járok éjszaka” – az első *Hegyi éjszakák* pasztelles szekund-zsongássa visszhangzik, jó tíz évvel később.) 1925-ben megszületnek Kodály néphagyományon alapuló első gyermekkarai: a *Villő*, a *Túrót eszik a cigány*, 1926-ban a *Gergelyjárás*, a következő évben a *Lengyel László*, 1928-ban a *Pünkösddőlő*. Megannyi üde, máig friss remekmű – nyomukban valóságos gyermekkórus-irodalom árad Kodály alkotóműhelyéből. Az első két gyermekkar már az 1925-ös szerzői esten kirobbanó sikert arat; fogadtatásuk a közönségnevelésnek szinte végtelen távlatait tárja fel a komponista előtt. A gyermekkarban, általánosságban szólva a kórusban ismeri fel az új zeneélet megteremtésének eszközét: azt a közeget, mely a muzsika aktív művelésére szoktat, s a régi meg az új mesterművek *belső átélésével* értő közönséget nevel a művészi zenének. A gyermekkarok mellett csodálatos vegyeskarokat ír: a *Mátrai képek* című népdalrapszódíát (1931), az esetekkel való együttérzés megrázó poémáját: az *Öregeket* (1933), a zongoradarabként Bartók által világszerte népszerűvé tett *Székely keservesnek* kórusváltozatát (1934), a *Jézus és a kufárok* remekművű evangéliumi motettáját (1934), az ötven éve meghalt zeneszerző-előd emlékét idéző *Liszt Ferenc*hez című ódát (1936), a kilencszáz esztendeje elment országépítőnek és országmegtartónak szentelt, egyre aktuálisabb *Éneket Szent István királyhoz* Ausztria erősza- kos bekebelezésének esztendejében (1938) és a *Norvég leányok* szinte tapintható tájképét: szolidaritása jelét a letiport norvég néppel (1940). Korábban ellenezte a német kisvárosok sekélyes repertoárját magyar talajba plántáló férfikarok működését; utóbb belátta, hogy nem minden környezetben lehetséges vegyeskart alapítani, s a férfikórusoknak is írt egy kötetnyi gyönyörű művet népdalok alapján vagy nagy költőink verseire, legtöbbjét vitathatatlan politikai mondanivalóval (*Karádi nóták*, 1934; *Huszt*, 1936, *Fölszállott a páva*, 1937, *Isten csodája*, 1944). Ez a gazdag zenei világ térben és időben távoli tájakat egyesít: reneszánsz motettát és madrigált, impresszionista hangszín-költészetet, romantikus rapszódíát, ősi néphagyományt, protestáns zsoltárt, zsidó imát, katoli-

kus népéneket, új és régi magyar költők tárát, Horatiust és Shakespeare-t.

A *Psalmus hungaricus* példája – a bibliai, nem liturgikus jellegű, oratórikus mű eszméje – a húszas évek végén újra foglalkoztatja, épp a *Zsoltár* sikeres nemzetközi fogadtatását tapasztalva. 1928. szeptember 6-án Kodály Gloucesterben, a Három Kórus Ünnepején vezényelte művét. Sir Ivor Atkins, az ünnepség művészeti vezetője, 1929-re újra meghívta egy újonnan írandó műve bemutatására. 1928. december 28-án a zeneszerző közölte Atkinsszel, hogy talált megfelelő szöveget, de *még nem tudom bizonyosan, hogy befejezhetem-e a fesztivál idejére. Meg fogom próbálni, szép lenne újra Angliába menni, új városokat és régi barátokat látni*. Egy-két hónap elteltével közölheti csak, hogy sikerül-e elkészülnie. 1929. március 26-án ezt írja: *A biblia hosszas tanulmányozása után végre találtam 2-3 szöveget, de mindegyik túl hosszú, attól tartok, nem készülök el időre*. Május 10-én: *Az „új mű” (sajnos, még nem kezdtem hozzá): töredék Ezékiel könyvének 36. szakaszából. Latinul akarom megzenésíteni. Címe ez lehetne: „Montes Israel” vagy „De montibus Israel”. Utóbbi latinosabb, de kissé pedáns. Majd konzultálok néhány filológus barátommal. Mi erről a véleménye?* 1929. június 8. után: *Rendkívül sajnálom, hogy táviratilag kellett közölnöm: „lehetetlen”. De így van. Komponálás helyett vizsgákkal, megbeszélésekkel kellett vesződnöm és minden egyéb, tanév végi ten-nivalóval*.

Ezékiel ószövetségi könyvéből alkalmasint azok a versek ragadták meg Kodályt, melyek 1928/29 táján a magyarság sorsára vonatkozatható próféciaának tetszettek: „És fölveszlek titeket a pogányok közül, s egybegyűjtelek titeket minden tartományból és beviszlek titeket a ti földetekre.” „És laktok azon a földön, melyet adtam atyáitoknak, és lesztek nekem népem s én leszek néktek Istenetek.” Kár, hogy a terv mindörökre terv maradt – Kodály nem tért rá többé vissza és Atkinsnek, kárpótlásul, az öt *Tantum ergo*t küldte el.

Nem várat magára sokáig az új kóruskultúra elméleti irodalma sem. 1929-ben megjelenik Kodály korszakalkotó tanulmánya, a *Gyermekkarok*, melynek mondandóját számos fontos

írás egészíti ki, két évtizeden át (*Zenei belmíró*, 1934; *A magyar karének útja*, 1935; *Excelsior*, 1936; *A hangadás*, 1937; *Karének-lésünk jövője*, 1942; *A munkáskarének nemzeti jelentősége*, 1947). Ha irodalmi működésének első korszakában a népdal és a belőle kivirágzott műzene „polgárjogáért” küzdött Kodály: e közepső periódusának nagy témája a kórus, az a testület, mely nagy tömegeket, egy egész társadalmat nevelhet a művészi zene befogadására és művelésére.

Hihetetlen, hogy tovább haladva a megkezdett úton, mennyi feladatot kellett elvégeznie. Folytatta a népzene rendszerezését és összkidadásának előkészítését. Ennek hivatalos intézménye a Magyar Tudományos Akadémia lett, ahol 1934-től 1940-ig, zeneakadémiai státusban, Bartók irányította az anyag revideálásának, összehasonlításának és szisztematizálásának munkálatait. 1940-től, barátjának Amerikába távoztától, Kodály vette át a vezetést, állandó és alkalmi segítők közreműködésével. Az általa életrehívott nagy kórusmozgalom új és újabb műveket kért tőle, egyre több helyre hívta, egyre nagyobb levelezésre és egyre intenzívebb személyes kapcsolattartásra készítette. 1940-ig, míg Bartók vitte a népdalkiadvány ügyét, Kodály folytatta a Zeneakadémián a zeneszerzőnövendékek tanítását, több szemezsteren át pedig népzenei tárgyú előadásokat tartott a Tudományegyetemen (utóbb a Főiskolára telepítette ezt a diszciplinát, kötelező tantárgyként). 1927-től kiterjesztette tevékenységét az előadóművészet területére is: saját műveit dirigálta két kontinensen. Elegáns, határozott, biztos kezű karmester volt; kisebb „előre figyelmeztető” rutinnal, mint a hivatásos zenekarvezetőké, ezt azonban pótolta a személyéből áradó tekintély, szuggesztivitás és hitelesség. Szinte megfoghatatlan: miképp férhetett ennyi, egy-gyökerű, de szerteágazó tevékenység egyetlen ember életébe.

Zenei ötletei, témái – melyeket többnyire ötvonalas vázlatfüzetekben rögzített – bőséggel termettek, mindhalálig. Ezeket rangsorolnia kellett, mielőtt (vagy miután) kidolgozásukhoz látott. Ilyenkor, szinte mindig, a közösségi feladatoknak adott elsőbbséget, a

koncerttermek zeneszerzője általában a rövidebbet húzta. Így vázlatok maradtak csak fenn a Hermann Pálnak szánt csellókoncertből, a *Hidavatás* című kompozícióból, egy angol témájú szimfonikus darabból, a Menuhin által kért hegedűversenyből, többszáz ütem egy fűvösötösből, mely ismeretlen okból hirtelen megszakadt – és ki tudja, mennyi költői terv maradt meg a kidolgozatlanság stádiumában. A harmincas évektől mindazonáltal sikerült néhány további nagyszabású szimfonikus és oratórikus művet befejeznie, mindenkor küzdve a határidővel.

A *Marosszéki táncok* (1927, 1930) és a *Galántai táncok* (1933) után – ezeknek formai újszerűsége a klasszikus rondó és a romantikus rapszódia ötvözete – megszületett a Budavár felszabadításának 250. évfordulójára írt *Té Deum* (1936): műfajában, ritkaságként, mint tematikus összefüggésekre épülő egyetlen hatalmas formaépítmény; magyar elemeire a katolikus egyházi zenében csak Lisztnél találunk korábbi példákat. 1938/39-ben megírta *Föl szállott a páva* című zenekari művét (variációsor és szimfonikus költemény kombinációját) és a zenekari *Concertót* (elképzelt magyar barokk tematika szólal meg benne lisztferenci romantikus szonátaformában).

A harmincas évek végéig gyérül a zenekari művek sora, míg a kórusművek növekvő számban kerülnek ki Kodály zeneszerzői műhelyéből. Népzenei küzdelme, úgy tetszik, teljes diadalt arat: másfél évtized szívós munkájával a zene új irodalmát teremti meg, hozzá pedig egy, csak ezekben, tízezrekben számlálható új „olvasóközönséget”. Ám ekkor rá kellett döbbennie: az új irodalom önmagában nem elég, az új olvasóközönség sem elég – ha ez a közönség nem tud zenét olvasni. Mert zenében a magyar közönség írás-olvasástudatlan. Ezzel a felismeréssel és a felismerést követő tettekkel jut el Kodály életének végső alkotókorszakához.

A periódus művei kettős vonulatban hagyták el dolgozószobáját. Az egyik vonulatot prózai művek sora alkotja: a zenei analfabétizmus történelmi okainak felsorolása, várható súlyos következményeinek mélyreható, briliáns logikájú elemzése, a baj elhárításának részletes haditer-

ve. A másik vonulatot zeneművek – kis kompozíciók és technikai célú etűdök – gyarapodó gyűjteménye jelzi: ezek a kottaolvasás elsajátítását, a többszólamúságba való bevezetést, a magyar zenei anyanyelv megalapozását-meg erősítését szolgálják.

Hol és mikor lehet mindezt elsajátítani? A legfogékonyabb korban, iskolásként, ovodásként. Kodály figyelme tehát az ovoda, az iskola, utóbb a mindennapi énekórát bevezető zenei általános iskola felé fordul. Egy-egy idevágó írása hullámokat vet a teljes magyar társadalomban: *Zene az ovodában* (1941), *Zenei köznevelés* (1945), *Százéves terv* (1947), *Ki a jó zenész?* (1953/54), *Tanügyi bácsik! Engedjétek énekelni a gyermekeket!* (1956), *Zenei nevelés, embernevelés* (1966). Az elmélethez kompozíciók is járulnak: 1937 és 1966 között többszáz darab lát napvilágot 23 füzetben. Legismeretebb köztük a *Bicinia hungarica*, az *Ötfokú zene*, az *Epigrammák* sorozata, a *Tricinia* és 322 *Két-szólamú énekgyakorlat*. Csupán egy részük, s bizonyára kisebb részük mondható koncertzenének: de mindegyik egyengeti az utat a koncertterem felé.

A XX. század zenetörténetében magábanálló gondolati rendszer rajzolódik ki ebből a prózából és ezekből a zenedarabokból: fokozatosan bontakozik ki belőlük az emberiség jövőjének a zene ügyén túlmutató alap-problematikája. Az, hogy a muzsika végső soron nem célja, hanem eszköze az emberiség boldogulásának.

Kodályt mindenkor az az erős hit éltette és készítette cselekvésre, hogy a zene tudása-birtoklása, a zenekultúra általános elterjedése jobbra teszi az emberiséget. Nemesíti lelkét és szélesíti látókörét. Fegyelmez, erősíti a logikát, fogékonyabbá tesz a bennünket körülvevő világ – természet, művészet, tudomány, társadalom – megértésére. Ha tehát hármass tevékenységét pusztán szociális oldaláról szemléljük: kétségkívül itt, e végső periódusában jutott el a teljes szintézisig. Szimbólumértékű az az ajánlás, mellyel 1937-ben pedagógiai kompozícióinak első darabját, a *Bicinia hungarica* első füzetét ellátta: *nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy*

Harmónia, melyben mind egyek lehetünk. Akkor mondjuk majd csak igazán: Örvendjen az egész világ! Kodály itt is, mint annyiszor életében és alkotásaiban, „korszerűtlen” volt a Hatalom szempontjából: „nagy Harmóniáért” küzdött, amikor a világ addigi történelmének legnagyobb diszharmóniáját készítette éppen elő: egyik Birodalom a másik leigázását és elpusztítását.

A *nagy Harmónia*, jelképesen is, hangzó valóságában is célja Kodálynak, de érzi, akárcsak Bartók, hogy Európa a vesztébe megy, hogy a magyarság szakadék felé rohan. Ez ellen fel kell emelni szavukat. Mindketten aláírják a keresztény értelmiségiek tiltakozását a faji megkülönböztetés készülő törvénye ellen és kompozíciókban is hangot adnak az emberiség sorsa feletti aggodalmuknak: Bartók, egyebek közt, a *Kétzongorás szonáta* (1937) és a *Divertimento* (1939) lassú tételében, Kodály a gyászindulós *Páva-variációkban* (1938–39), az országot megtartó nagy király közbenjárását kérő *Ének Szent Istvánhoz* című, öt különböző formációra írt kórusában (1938) és *Isten csodája* című Petőfi-férfikarában (1944), melynek visszatérő sora: *Isten csodája, hogy még áll hazánk*. Bartók nem élhet tovább a „barna pestis” közelében – hiszen 1938-tól közvetlen szomszédunk a Német Birodalom –, ezért édesanyja 1939-ben bekövetkezett halála után elhagyja az országot. Kodály, akinek – katolikus felesége zsidó származása miatt – több oka lenne elmenni, határozottan az ittmaradás mellett dönt. Életrehívott egy országos mozgalmat, ezrek tekintenek rá bizalommal, várakozással, reménységgel – neki itthon *kell* maradni. Ezt teszi. Ausztria 1938 márciusi német lerohanása után Kodály április 20-án és július 24-én tesz még egy-egy rövid látogatást a bécsi Universal Editionnál – tájékozódás céljából, meg hogy bajbajutottakon segítsen. Ettől kezdve 1946-ig, vagyis nyolc éven át, nem hagyja el Magyarország területét, nem hagyja magára feleségét sem.

Azok az ezrek-tízezrek, akiknek megteremtette az Éneklő Magyarország mozgalmát, viszonozzák szeretetét. Már 50. születésnapja táján, 1932–33-ban országszerte ünneplik – s ez az ünneplés fokozódik, mind nagyobb mérete-

ket ölt a későbbi kerek születésnapok évében (1942, 1952, 1957, 1962). Nemcsak a zenei világ fejezi ki ragaszkodását a Mester iránt, hanem a tudósoké is: 1942-ben megjelenik az első Kodály-émlékkönyv Gunda Béla szerkesztésében, 1953-ban a második, 1957-ben a harmadik Szabolcsi Bence és Bartha Dénes gondozásában. Az ilyen jellegű kollektív tudományos megemlékezések sora Kodály halála után is folytatódik.

Megvolt, persze, a maga ellenzéke is. Már Schönberg zenéjének ideológusa belekötött: neki nem volt elég modern Kodály zenéje. 1937-ben pedig belekötött egy hazai katolikus sajtóorgánumban, amelynek viszont túl modern volt. Theodor Wiesengrund Adorno, Kodály zenekarkíséretes műdalairól szólva, „fasiszta iparművészet”-ről cikkezett, míg a Magyar Kultúra, Bangha Béla páter és Nyisztor Zoltán lapja szerint Bartók és Kodály, „különösen az első, de sok tekintetben a másik is destruktív lélek, aki a legzseniálisabb muzsikán keresztül is ezt a kietlen destruktív lelket érezteti és viszi diadalra”. Ez Bartók esetében is képtelen ostobaság – ám a *Jézus és a kufárok* meg a *Budavári Te Deum* szerzőjéről szólva megmagyarázhatatlan és menthetetlen aljasság. A Magyar Tudományos Akadémia is kimutatta a *Psalmus* szerzőjével kapcsolatos fenntartásait: Kodályt felterjesztették levelező tagnak 1941. május 13-án, de nem kapta meg a megválasztásához szükséges szavazattöbbséget. Közel negyven éve gyűjtötte és kutatta akkor a magyar nép dalait, egy esztendeje pedig vezetője volt a Magyar Népzene Tára kiadás-előkészítő munkálatainak. „Bukott a jó, tombol a gaz merény / Nincsen remény” – idézte háztartási naplójában Vörösmartyt Kodályné, majd lakonikusan hozzátette: „T.Ak.-bak!” A Napló végén pedig, a „*Kitüntetés, efféle stb.*” rovatban, miután regisztrálta, hogy férjét végre a köztisztviselők V. fizetési osztályába sorolták, megjegyezte: „Tud. Akad. lev. tag ajánlásaiból szervezett kisebbséggel megbuktál!” Ugyanitt egy kisebb horderejű, de szívet melengető jó hír, melyet Emma asszony feljegyzésre érdemesnek tartott: novemberben a „Mátyásföldi gimn. 8-os diákjai a Cecília-kórus hgv. után kijelentették: addig nem

mennek el az iskolából, amíg K. Z. Esti dalát meg nem tanulták”.

Emma asszony – először írtuk le a nevet abban a formában, amelyben tisztelői élete utolsó tíz évében szólították. Hogy ez a megszólítás, hosszú élete során, gyakran változott, azt a maga szórakoztatására és férje örömeire írt verseinek egyike tanúsítja, melyet a Kútvölgyi úti kórházban 1954. november 15-én vetett papírra:

NEVEM

Iskolában: *Kis-Slici*,
későbbben már *Emmuci*.
Emmácska is volt nevem.
Emelinét nevettem.

Mondták, írták: *Emmuskám*,
gyengédebben: *Mucsikám*.
Rövidítve *Mucs* lettem,
Emucslivá vedlettem.

Hát még az *Emmucsikám*,
és oly kedves *Málikám*.
Németül így szólt: *Emchen*.
felfokozva: *Emichen*.

Volt aztán sok *Emike*,
Emília, sőt: *Emke*.
Megzavar e sok nevem,
nem tudom, hová tegyem?

De még kevésbé tudja,
– vagy pedig nem akarja –
Párom ejteni nevem
negyvennégy év óta sem.

Csak ha muszáj, okmánya
rosszkedvűen firkantja,
amit szóban sosem tett:
hites keresztnévemet.

Jó, hogy mindenkinek ma
vagyok *Emma Asszonya*.
Így is jó, meg úgy is jó,
Minden jó, ha vége jó!

Az út, mely „Emmácská”-tól a „méltóságos asszony”-ig, majd „Emma asszony”-ig vezetett, nemcsak az idők változását jelzi, hanem Kodály ismeretségi körének bővülését is, meg az otthonaikban (1924-ig: Áldás utca 11, 1924-től: Andrásy út 87–89) megforduló látogatók számának áradatszerű növekedését. A rokonok és Emma állandó barátnői, segítői mellett (Szent-Györgyiné Kronberger Lili, Palló Imréné, Rácz Ilona, Konrádné, Tóth Katalin), tanítványok és barátok, a Kodály-zene megszólaltatói (a Waldbauer-Kerpely és a Léner vonósnegyes, Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Lajtha László, Székelyhidy Ferenc, Rösler Endre, Basilides Mária, Palló Imre, Szedő Miklós, Marschalkó Rózsi, Hermann Pál, Török Erzs, Rácz Aladár, Karvaly Viktor, Sztojanovits Adrienne, Vásárhelyi Zoltán, Frid Géza, Serly Tibor, Bárdos Lajos, Viski János, Vaszy Viktor, Bors Virginia, Ádám Jenő, Kerényi György, Kertész Gyula, Molnár Antal, Szabolcsi Bence, Tóth Aladár, Kelen Hugó, Rékai Nándor, Ferencsik János, Somogyi László, Fricsay Ferenc, Nádasdy Kálmán, Oláh Gusztáv, Dávid Gyula és Járdányi Pál) keresik fel több-kevesebb rendszerességgel. A társművészetek, a tudomány és a politika képviselői közül Móricz Zsigmond és Simonyi Mária, Heltai Jenő, Weöres Sándor, Szép Ernő, Harsányi Zsolt, Paulini Béla, Beck Ö. Fülöp, Petri-Pick Lajos, Körösfői Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Milloss Aurél, Horváth Árpád, Somlay Artúr, Sennyei Vera, Szekfű Gyula, Pais Dezső, Gerevich Tibor, Keresztury Dezső, Ortutay Gyula, Zsindely Ferenc és Zsindelyné Tüdös Klára, Barankovics István, Kállay Gyula, Bolváry Géza, Bibó Lajos tartoznak a látogatók közé. 1925-től külföldi nagyságok is megfordulnak Kodályéknál vagy találkoznak velük: 1925-ben Volkmar Andreae svájci karmester, 1928-ban Bruno Walter, Mengelberg, 1931-ben Paul Hindemith, Fritz Busch, Szigeti József, 1933-ban Arturo Toscanini két ízben, Reiner Frigyes, 1934-ben Bernardino Molinari, Toscanini ismételten, Mengelberg, 1935-ben Gaspar Cassadó, Ottorino Respighi, Pancso Vladigerov, Ormándy Jenő, Molinari, Nathan Milstein, Mario Castelnuovo-Tedesco, 1936-

ban Ormándy Jenő, Léonide Massine, Doráti Antal, Eugen Jochum, Mengelberg, Molinari, Toscanini, Telmányi Emil, Edward Dent, 1938-ban Victor de Sabata, Ernest Ansermet, Gina Cigna, Vladigerov, Ralph Hawkes, Andrés Segovia, 1939-ben Vladigerov, Alfred Schlee, Mengelberg, Egisto Tango, Frederick Stock, 1940-ben Vittorio Gui, 1941-ben Ansermet ismételten, Respighi felesége, 1942-ben Mengelberg, Nikita de Magaloff, 1943-ban Mengelberg, Wolfgang Fortner, Wilhelm Furtwängler, Ansermet, 1944-ben Set Svanholm. A lista korántsem teljes, mint ahogy a háztartási naplók sora is hiányos – de önmagában is kis magyar történelem. Történelmi ponton ér véget: 1944/1945 fordulóján.

1944 őszéig folytatták még, amennyire lehetett, korábbi életüket, Emma asszony szavával szólva sok „uzsonya”-vendéggel. Március 19-én lakonikus történelmi bejegyzés a háztartási naplóban: *Német bevonulás*. Az ezt követő napokban több ismerős húzza meg magát a biztonságosnak vélt Kodály-otthonban. Áprilisban egyik bombatámadás a másikat éri Budapesten. Április 8-án, nagyszombaton: „*Feltámadás pincében*”. 12-én délelőtt 11-től 3/4 2-ig és este 11-től hajnali 5 óráig kell idejüket az óvóhelyen tölteni. Április 22-én Kodály a *Psalmust* dirigálja („vigasztalásért szörzék így versekben”). Május 12-én – hogy, hogy nem – a munkaszolgálatos Szabolcsi Bence keresi fel őket. 30-án a Normafához kirándulnak, június 5-én, 14-én és 15-én a Margitszigeten sétálnak. Július 2-án bombatalálat éri Andrásy úti lakóházukat. Rácz Blanka, Veress Sándor, Palló Imre és „2 ismeretlen úr” segít a lakás rendbetételében. Július 4-én kimennek a hűvösvölgyi nyaralóba – itt már csak az egészen közeli barátok és tisztelők látogatják őket: Veress Sándor, Szedő Dénes, Kadosa Pál, Szent-Györgyiné, Ádám Jenő, a Rácz-nővérek, Kerényi, Tóth Kati, Ferencsik, Kertész Gyula, Vig Rudolf, Raics István, Török Erzs, Dohnányiné. Bejegyzés október 15-én a háztartási naplóba: *Puccs! Horthy* –. A kormányzó sikertelen fegyverszüneti kísérletét nyilas terroruralom követi. Október 21-én jelentkeznek először nyilasok a Völgy utcában, Kodály elkergeti őket. Látogatóik száma ezután

még inkább fogy. De a leghűségesebbek eljönnek ezután is: Vargyas, Szent-Györgyiné, Rácz Lola, Járdányi, Rácz Blanka, Raics, Ferencsik, Szedő pater; egy bencés szerzetes: Nádasz Alfonz, egyenesen a harcterről. Sokan segítik háztartásukat: pater Kapistran, Dénes atya rendtársa, 15 kg disznóhúst hoz, Szent-Györgyiné vaját, Rácz Lola süteményt. November 23-án nyolc fegyveres nyilas újra betör hozzájuk, Emmát keresik, Kodály tekintélye előtt azonban meghátrálnak. Nyilvánvaló azonban, hogy a további maradás kihívás lenne a sors ellen. A nyilasok harmadik látogatása után, december 7-én, Emma Járdányiék Szent Domonkos utcai lakásába megy, ahol egy hetet tölt, az ötödik napon Kodály is csatlakozik hozzá. Ekkor történt, hogy valamikori egyetemi hallgatója, Széll Jenő, megszólította a 44-es villamosról a Baross téren leszálló Kodályt (aki minden bizonnyal a Szent Domonkos utca felé tartott): „...tegnap, amikor értesültem a legújabb rendeletről, első reagálásomban azt mondtam barátaimnak, hogy most viszik Kodály Zoltán feleségét a gettóba [...] Kodály az ő jellegzetes, szenvtelen hangján ennyit mondott: *Nem ment volna egyedül. Vele mentem volna.*” December 14-én délután Bors Virginia és a főnöknő kíséretében, átmentek az irgalmas nővérek Próféta utcai zárójába, mely befogadta őket. Hogy végül is hány napot töltöttek itt, azt nem tudni, mert az 1945-ös évről nem maradt fenn háztartási napló. Bors Virginia emlékezete szerint – akit Kodály egy 1944 karácsonyára dedikált fényképen *a legbuzgóbb munkatársnak* nevezett – február első napjaiban átmentek az Operaház óvóhelyére, ahol Nádasdy és Oláh, függönyökből és színpadi bútorokból, kis kuckót rendezett be számukra. Itt találtak rájuk az első szovjet katonák, akik élelmiszer-segítséget hoztak. Az Operaház alsó ruhatárában, a szerző vezényletével, operai énekes szólisták közreműködésével és Oláh Gusztáv harmóniumjátékával, február 11-én bemutatták a Próféta utcában befejezett *Missa brevist* énekhangokra és orgonára. Számukra ezzel ért véget a II. világháború.

Február 23-án, még mindig az operaházi óvóhely lakójaként, Kodály részt vesz azon a ruhatári hangversenyen, melyen Ferencsik Já-

nos vezényli a *Háry János* két számát, március 3-án meghallgatja ugyanott a *Missa brevist* Szőke Tibor vezényletével. A művészvilág várakozásának megfelelően, elvállalja a Magyar Zene-művészek Szabadszervezetének és a Magyar Művészeti Tanácsnak legfőbb vezető tisztségét. Szívesen hazaköltöznének az operaházi óvóhelyről – ám az Andrássy úti lakásban nem működik a gáz, nem lehet főzni. András Béla, Kodály egykori tanítványa, a Gázművek férfikarának karnagya, elküldi hozzájuk a kórus egyik gázszerező tagját, aki kijavítja a vezetékek ostrom alatti sérülését. Arról, hogy munkadíjat elfogadjon, szó sem lehet, hiszen sok éve éneklé a tanár úr műveit. A fokozatosan rendbetett lakásban Kodály két sorozatnyi zongoradarabot komponál a fiatalságnak (*Gyermekektáncok, Huszonnégy kis kánon a fekete billentyűkön*). Ír egy zenekari darabot is *Vértanúk sírjánál* címmel a háború minden magyar mártírjának emlékére – ezt, nyomtatott formában, soha nem teszi közzé.

A Magyar Tudományos Akadémia, melynek 1941-ben még nem kellett Kodály és csak 1943-ban szavazta meg levelező tagságát: hirtelen felfedezi személyének jelentőségét. 1945. május 30-án siet rendes taggá, 1946. július 24-én pedig az Akadémia elnökévé választani. Az intézmény székháza romos, minden vagyona odaveszett a földosztás és az infláció következtében: szüksége volt tehát valakire, akinek nemzetközi tekintélye kétségbevonhatatlan, politikai múltja feddhetetlen és tudományos munkája által erősen kötődik az Akadémiához. Volt-e tüske az új elnök szívében, látván akadémikustársai pálfordulását? Nem tudjuk; ha volt is, nem mutatta. De elnöki székhelyének első mondatait, 1946. július 28-án, nemcsak a kötelező szerénység diktálta: *Nem kerestem ezt a tisztséget, váltig kértem igen tisztelt tagtársaimat: keressenek rá nálam méltóbbat és alkalmasabbat. Mégsem tudtam kitérni az Akadémia megtisztelő bizalma elől, mellyel az élre parancsolt előmunkásnak.*

Hasonlóképpen szólt 1947. december 14-én, az OMIKE társasbédjén: *Egy kiránduláson Dömösön, amikor a dobogókői hegyi patak úgy megdagadt, hogy elsodorta a hidat, az átkelni aka-*

rók egy öreg parasztot kértek meg arra, hogy egy deszkát tartson a vízben a vállán addig, amíg átmennek rajta. Így érzem én is, hogy belementem a patakba deszkát tartani, miután a híd leszakadt, és rám bízta, hogy tartsam. Kicsit soká tart, amíg mind átmennek rajta – de hát éppen én álltam ottan. Képes beszéd, de annál világosabb: a társadalom a kelleténél tovább veszi igénybe idejét, erejét, segítőkészségét – lassan itt volna az ideje, hogy hagyják, hadd végezze a maga munkáját.

Bizonyos összefüggések jobb megértéséért itt megint előreszaladtunk az időben. Vissza kell mennünk 1945-ig, amikor egyik intézmény a másik után bízta rá önnön továbbélésének gondját.

A háború és a háború utáni idők Kodályék anyagi helyzetét is megrendítették. A fővárosban nehezen lehetett élelmiszerhez jutni; amit kapni lehetett, az megfizethetetlen volt. Annál inkább, mivel korábbi megtakarításaik elolvadtak a magyar történelemben addig nem tapasztalt mértékű pénzromlás során. Életüket nem folytathatták ott és úgy, ahol és ahogy azt 1944 nyarán meg kellett változtatniuk. Mindketten pihenésre szorultak – kivált a nyolcvanas éveibe lépő Emma asszony – hogy kioldják idegeikből a bujkálás és az ostrom minden görcsét. Esztergár Lajos pécsi polgármester meghívása – hogy legyenek hosszabb időre a bombázásoktól megkímélt dél-dunántúli város vendégei – a legjobbkor érte őket. A városvezetés semmi ellenszolgáltatást nem kért a vendéglátásért: beérte azzal a hatással, ami a nagy ember pusztája jelenlétéből kisugárzik. Kiváló művészek egész sora működött akkor Pécsen: a konzervatóriumot az Egyiptomot és a Fülöp-szigeteket megjárta zeneszerző-zongoraművész, Takács Jenő igazgatta, az intézetben tanított Maros Rudolf zeneszerző, Sirio Piovesan és Gráf Tildy hegedűművész, a város kulturális életét emelte Weöres Sándor, Csorba Győző, Martyn Ferenc és Agócsy László működése is. Kodályék a Magaslati úton, egy szép villában kaptak lakást, a város rendszeresen ellátta őket élelemmel. Ruházatuk is kiegészült: a Börgyár, például, új kórusmű írásával bízta meg Kodályt, melyért természetben, cipővel fizetett. Gondtalanul élhettek és nyugodtan dolgozhattak itt.

Érkezésük másnapját, mindazonáltal, tragikus hír árnyékolta be: szeptember 26-án, New Yorkban, meghalt Bartók. Túl a szeretett barát és szövetséges elvesztésén: Kodálynak rá kellett döbbsennie, hogy a magyar zenei élet újjáépítésének irányítása immár egyedül őrá maradt. Már itt megjelenhetett gondolatvilágában az a hasonlat, melyet 1946. február 22-én, a Magyar Zeneművészek Szabadszervezetének budapesti emlékülésén mondott: *ha valaki negyven esztendei közös munkával olyanná nő egy másik emberrel, mint egy kétpilléres híd: ha a híd egyik pillére kidől, meginog az egész szerkezet [...]*

Kodály Pécsre vitt poggyászában ott volt Balázs Béla Moszkvából küldött *Cinka Panna*-librettója, mely megzenésítésre várt – és ezernyi terv a zeneoktatás javításáról, mely egy új történelmi kor beköszöntével mind megvalósíthatónak tetszett. A pécsiek, tiszteletből, nem mertek közeledni hozzá – végül maga keresett kapcsolatot a város zenei életének képviselőivel. Felajánlotta: megosztja velük pedagógiai reform-tapasztalatait – és ezt iskolalátogatásokkal, előadással, zenére nevelő kompozícióinak átadásával meg is tette. Közben dolgozott a *Cinka Panna* zenéjén; ennek egy részét a *Magyar Népzene*-ciklusból merítette, más része új kompozíció, köztük egy gyönyörű szimfonikus fantázia: a Rákóczi induló születése ködből, tűzből, füstből. Két hónapnál tovább nincs maradásuk Pécsen – november végén Dombóvárra mennek, hogy eleget tegyenek egy másik meghívásnak. Meghívójuk ezúttal egy baráti pedagógus házaspár: Péczely László és felesége. Ottlétük másfél hónapjára Juhász Pál gimnáziumi tanár Péczelyékhez költözik, hogy lakását mindenestől Kodályék rendelkezésére bocsájthassa. Péczely László később betanította a *Székel* fonót és több előadását vezényelte a zongora mellől Dombóvárrott és máshol, felesége Kodály-dalok énekeseként lépett a közönség elé. Kodályra itt virrad fel hatvanharmadik születésnapjának hajnala – tiszteletére két hangverseny is elhangzik. Egy héttel korábban, december 9-én, népdaléneklési versenyt rendeznek, melyet Péczelyék ötéves kislánya, Sárika nyer meg: szép tisztán énekel hat dalt nyolcvanöt népdalt tartalmazó „repertoárjából” – ezért

jutalmat kap a zsűrielnök Kodálytól. Senki nem sejtheti, hogy tizennégy esztendővel később ő lesz az özvegyen maradt zeneszerző második felesége.

Hat szép dombóvári hét után lejár Kodályék önmaguknak engedélyezett szabadsága. 1946. január 8-án visszatérnek a fővárosba, tudván, hogy mozgalmas időknek néznek elébe. Kodály több előadásban emlékezik meghalt pályatársára, hangsúlyozva, hogy elvesztése katasztrófa a szó minden értelmében: *Mozart harmincöt éves korára teljesen felőrölte szervezetét. Ha tovább él, aligha írt volna már valamit. De Bartókban volt még egy évtizedre való munka- és életerő. Halálát csakugyan szerencsétlenségnek tekinthetjük és fájlatthatjuk, hogy a titokzatos betegség, amellyel szemben az orvostudomány ma még tehetetlen, megfosztott bennünket tőle. Nem mondhatta ki az utolsó szót, és más sem mondhatja ki azt helyette. Csodáljuk, hogy küldetését ennyire is betölthette.*

1946-ban Tóth Aladár, a két világháború közötti időszak zseniális magyar zenekritikusa, hazatért feleségével, Fischer Annie zongoraművésznővel, sokesztendősvédországi emigrációjukból. Még abban az évben kinevezték az Operaház igazgatójává – ahol első dolgai egyikeként sietett megszerezni az eredetileg kiszemelt Nemzeti Színháztól Kodály és Balázs darabjának bemutatási jogát. Azt kívánta, hogy a *Cinka Panna*, mely eredetileg prózai mű volt zenei betétekkel és melodramai elemekkel, legyen teljes estét betöltő daljáték vagy zenedráma. Ez a megoldás, bár sok munkával járt volna, megfelelt Kodálynak. Balázs azonban nem (vagy csak részben) hajtotta végre a kívánt dramaturgiai változtatásokat – így, végső fokon, felemás műfajú darab került a színpadra.

1946-ban történt, hogy egy akadályt nem ismerő debreceni tanítóképzőintézeti tanár megálmodott egy bentlakásos zeneiskolát az ország délkeleti sarkában, mely parasztcsaládok és más szegényemberek gyermekei előtt nyitná meg a muzsika birodalmát. Az iskola színhelyül egy elhagyatott, félig romos Wenckheimkastélyt szemelt ki. Az iskola – tanárok és tanulók együttes munkájával – felépült: helye Békés-Tarhos volt, alapító igazgatója Gulyás

György. Kodály eleinte nem bízott a vállalkozás sikerében; később szívvel-lélekkel támogatta az iskolát, mely sok kiváló művészt adott az országnak: Szokolay Sándort, Csukás István költőt, a Mező testvéreket. Az államvezetés 1954-ben, Kodály tiltakozása ellenére, mégis bezárása mellett döntött – hogy miért, azt pontosan ma sem tudni. De Tarhos így is, minden napos zeneóráival, országosan követendő példát és modellt adott.

A nemzet életében az 1946-os esztendő legfontosabb eseménye az elképzelhetetlen mértékű infláció megállítása volt; az augusztusban bevezetett új fizetőeszköz, a forint, jó darabig megbízható, stabil értéknek bizonyult. A Kodály házaspár számára egy, a nyugati féltekére vivő hangversenykörút jelentette a legnagyobb kihívást, már csak szokatlan méreteivel és időtartamával is: szeptember 27-én kezdődött és 1947. május 8-án ért véget. Ezt megelőzően Kodály 1938-ban, nyolc és fél esztendeje járt utoljára külföldön. A hét és fél hónaposra sikeredett út eredetileg két feladatot fogott volna egybe: műveinek vezénylését Angliában és két konferencián való részvételt az Egyesült Államokban. Mire azonban, nagy késéssel, megkapták Angliában az amerikai beutazási vízumot, mindkét tanácskozás végetért, ottlétük így átalakult félig-meddig rögtönzötten szervezett koncertkörúttá Angliában, Amerikában, újra Angliában, Franciaországban és Svájcban.

Hármas célja volt: a harmincas évek végén és a háború alatt írott zenekari műveinek és a *Missa brevis*nek megismertetése Nyugat-Európával és Amerikával, a háború miatt megszakadt kapcsolatok újrafelvétele, és a háború meg az infláció következtében megrendült anyagi élet-háttérük megerősítése. Programjuk elképesztően gazdag – de talán helyesebb így mondani: elképesztően fárasztó volt, különösen Emma asszony számára, aki Párizsból hazafelé jövet betöltötte 84. évét. Többször volt beteg útközben, nem kevesebb, mint három hetet ágyban töltött. De, bár megszokott otthoni körülményeit nélkülözni volt kénytelen: hősiesen kitartott férje mellett. Az ő rendszeretetének (vagy fejlett történelmi érzékének) köszönhető,

hogy útjuk stációiról képet alkothatunk. Feljegyezte például, hogy honnan-hová utazva hányszor kellett be- és kicsomagolniuk:

Bp. – Wien: 46. 09.27.
 Wien REP[ülés] – London (Claridge) 09.29.
 London Buck[ingham] Mansion
 London – hajóra 10.19.
 hajóról – New York (Gotham) 10.28.
 New York – Willard
 ” ” Willard – Connecticut 11.02.
 Connecticut – New York 11.04.
 N.Y. – train alvás
 train – Pittsburgh 11.15.
 Pittsburgh – N.Y. 11.18.
 N.Y. – Philadelphia 11.21.
 Philadelphia – Boles
 Boles – Washington 11.27.
 Washington – N.Y. 12.01.
 train – Dallas 12.04. – 06.
 Dallas REP[ülés] – Detroit 12.09.
 Detroit – Cleveland 12.14.
 Cleveland – Chicago 12.17.
 Chicago REP[ülés] – Cleveland 12.21.
 Cleveland – New York 47.01.10. 23.
 New York – Washington 01.27.
 Washington – New York
 New York hajóra (Queen Elisabeth) 02. 10.
 Hajóról – London 02.27.
 London – Paris (Arckery Close)
 Paris – Zürich
 Zürich – Genf
 Genf – Lugano
 Lugano – Zürich (6 óra)
 Zürich – máj. 8. Budapest (31 óra)

Kodályék programjának, az 1946-os napló hiányában, nem ismerjük minden részletét. Ám az útitervből következtetve, meglehetősen zsúfolt volt, hiszen mindenhová valamilyen zenei céllal utaztak. Októberben, kellő számú próba után, a zenekari *Concertót*, a *Jézus és a kufárok* című motettát és a *Missa brevist* vezényelte Londonban, majd interjút adott a BBC-ben, ahol a riporter Seiber Mátyás, egykori tanítványa volt. Október 19-én, Liverpoolban szálltak a Franconia hajóra, ezzel 28-án érkeztek New Yorkba. 1947. január 21-én a *Galántai táncokat*

vezényelte Clevelandben, 26-án a *Missa brevist* Washingtonban. Következő két fellépése során Dallasban a *Háry János-szvitet*, Detroitban a *Páva-változatokat* szólaltatta meg. Február 24-én hangfelvételt készített Londonban a *Missáról*. Március 19-én Párizsban dirigált szerzői estet; műsora a *Concerto, Fölszállott a páva-változatok, Háry János-szvit*. 28-án a *Missa brevist* vezényelte Párizsban, április 9-én a Suisse Romande-zenekart, Ansermet együttesét Genfben, műsorán a *Pávával* és a *Concertóval*. Április 22-én Luganóban, a Chiesa del Angioliban, a *Missa brevis* svájci bemutatóját dirigálta, hat próba után. Olasz-Svájcból Zürichbe ment, ahol három próbával vezényelte a *Pávát*, a *Balettzenét* (a *Háry* színpadi változatából kimaradt *Sárkányok táncát*) és a *Concertót*, április 27-én.

Ki mindenkivel találkoztak hosszú útjukon? Csak a nevesebb embereket említhetjük, az 1947-es napló alapján: Ernest Ansermet-vel Londonban és Genfben, unokahúgával és egykori tanítványával, Takácsné Jalovetzky Vilma énekesnővel Clevelandben, Freund Etelkával és családjával, az amerikai külügyminisztérium és a magyar követség munkatársaival Washingtonban, Herz Ottóékkal és Heinsheimerrel (Bartók egykori kiadói partnerével), Serly Tiborral, Székely Mihállyal, a híres basszistával, Bartók Péterrel, Selden-Góth Gizellával (Bartók egykori zeneszerzés-tanítványával), Kecskeméti Pállal és feleségével, Láng Erzsébet csembalóművésznővel, Sándor Györggyel és Balogh Ernővel New Yorkban, Ormándy Jenővel Philadelphiában, Reiner Frigyessel Pittsburghben, Londonban ottani kiadójának vezető embereivel (Leslie Boosey, Ralph Hawkes, Erwin Stein, Ernst Roth), Veress Sándorral, Seiber Mátyással, Cecil Gray-jel, Edward Denttel, Párizsban Lajtha Lászlóval, Arthur Honeggerrel, Arma Pállal, Henry Barraud zeneszerzővel, a Francia Rádió zenei osztályának vezetőjével, Tony Aubin zeneszerző-karmesterrel, Végh Sándor hegedűművészzel, Svájcban Anda Géza zongoraművészzel, Constantin Brailoiu népzene-kutatóval, Geyer Stefi hegedűművésznővel, Volkmar Andreae karmesterrel. Fogadást adott Kodály tisztele-

tére Auer magyar követ Párizsban és a Revue Musicale folyóirat szerkesztősége – hogy a számtalan dinnert és lunchot ne is említsük. Két ízben komolyan megbetegedtek. Philadelphiában eperoham terítette le Kodályt: ebből Ormándy Jenő orvosa gyógyította meg. Párizsban Emmát érte baleset: új lakásba költöztek, ahol megbotlott és elesett. Három orvos gondoskodása itt még lábra állította (hét évvel később, egy másik elesés azonban végleg ágyhoz, illetve tolókocsizhoz kötötte).

A turné egyébként – legalábbis ami az amerikai részt illeti – csupán erkölcsi haszonnal járt. Kodály, valamilyen adóüggyel kapcsolatban, ezt írta 1958-ban Balogh Ernőnek: *a kiadások felemésztették a bevételt. Sőt, nem is lett volna elég, ha nem laktunk volna egy hónapig rokonoknál Clevelandban, vagy mint vendégek Pittsburg és Philadelphiában. A többi: szálloda, hajójegy stb. épen hogy kitelt, mivel a szerzői jöv. ből a Custody of enemy property [Ellenséges javak felügyelősége] semmit sem adott ki.*

A hosszú út tapasztalatairól, hazatérésük után, Reményi-Gyenes Istvánnak nyilatkozott Kodály: *Amerikában most jártam először... Meglepetésként ért tehát az útlevevizsgáló vámtisztnek az a kérdése: nem vagyok-e véletlenül rokon-ságban a Hány János híres szerzőjével? Mikor megtudta, hogy kivel áll szemben, azonnal egyeztetendei tartózkodási engedélyt ajánlott fel a szokásos kéthónapos látogatási vízum helyett! Elsősorban a magyar karmesterek: Reiner, Ormándy, Doráti, azután Rodzinsky, Defauw, Krueger hívtak meg egy-egy művem vezénylésére. Ezenkívül dirigáltam a rádióban is, és előadtam a Missa brevist egy washingtoni templom felejthetetlen akusztikájában.*

Ez a beszámoló csak úgy kerülhetett papírra, hogy hazatérésük másnapján, május 9-én, az újságíró már ott volt Kodályéknál. Az Andrássy út 87–89-es házban, rajta kívül, még Voinovich Géza akadémiai főtitkár jelent meg, Szekfű Gyula, Ádám Jenő és a Tóth Aladár–Fischer Annie házaspár. A következő három nap látogatói is a legbelső körhöz tartoztak: Szekfűék, Szabolcsi, Kerényi, Pallóék, Vargyas, Zathureczky, Keresztury Dezső kultuszminiszter, a Rác nővérek, Szent-Györgyiné, Gách Marianne,

Szőnyi Erzsébet. Mire a sajtó többi képviselője felocsúdott: Kodályékat már új irányba vitte a repülőgép.

Mindössze hét teljes napot tölthettek itthon: ennyi idő alatt aligha lehetett kipihenni a földgömb másik oldalán eltöltött hét és fél hónapot. De fáradtak voltak vagy sem: újra csomagolni kellett és útrakelni. Ezúttal keletnek „fordították” a kormányrudat, korábbi szovjet meghívásnak téve eleget. Ez megfelelt az ország akkori egyensúlyi politikájának – de Kodály alkalmasint szívesen ismerkedett meg a világnagyságok sorát felmutató, szervezeti felépítésében ismeretlen szovjet zeneélettellel és zeneoktatással. A nyugati féltekét kettesben járták volt be Emma asszonnyal – ezúttal kísérőt rendeltek melléjük a gondos kiküldő vagy meghívó szervek: Kodály egykori zeneszerző-tanítványát, a szovjet emigrációból nemrégiben hazatért Szabó Ferencet. Ott-tartózkodásukat kellemessé tette a moszkvai magyar követ személye: Kodályék közeli barátja, a neves történészprofesszor Szekfű Gyula.

Ez az út, a budapesti indulástól a Budapestre érkezésig, jó három hétig tartott: május 16-tól június 6-ig. A moszkvai repülőtéren ott várta „az egész magyar követség”, Vargyas Kató (a népzene kutató húga, aki tolmácsként dolgozott ott), Dmitrij Kabalevskij zeneszerző, Vlaszov, a filharmónia igazgatója és sok más személy. Az első esti városnézés után bábszínházi előadáson vettek részt, másnap este Gorkij *Ellenségek* című drámáját tekintették meg a Művész Színházban. Három délelőtti iskolalátogatással töltött Kodály, 20-án orosz szerzők – Feinberg, Mjaszkovszkij – műveit hallgatták, találkoztak Knipperrel és Hacsaturjannal. 21-én részt vettek Szekfű soireóján, 22-én Rimszkij-Korszakov egyik operáját nézték meg, délelőtt a Tretyakov-képtárban jártak. 23-án megkezdődtek Kodály szerzői estjének próbái. Találkoztak Jakov Espáj cseremisiz zeneszerző-folkloristával (aki, meghallva a *Páva*-témát, örömmel mutatott rá annak egy cseremisiz népdallal való lényegi azonosságára), Viktor Bjelajev népzene kutatóval. (Kodály 1965-ös emlékezése erre a *Páva*-epizódra: *Mikor – 18 éve – Moszkvában előadtam, egy öreg mári (csere-*

misz) felkiáltott: ez a mi dalunk! én jegyeztem fel! Moja zapsiz!)

1947. május 24-én Kodályék együtt voltak Moszkvában Uitz Béla festőművésszel, felkeresték a Novogyevicsi kolostort és a Tolsztojmúzeumot. 25-én és 26-án egy-egy kiadós próbát tartott Kodály. 26-án volt szerzői estje, ahol a *Páva-változatokat*, a *Háry János-szvitet*, a *Concertót* és a *Galántai táncokat* dirigálta. 27-én előadást tartott a Zeneszerzők Házában *Magyar zene* címen. Prokofjev és Sosztakovics nem volt Moszkvában, de a hallgatóság soraiban így is számos neves művész és tudós foglalt helyet: Gnyeszin, Saporin, Hacsaturján, Kabalevskij, Bjelajev, Espáj, Martinov (évekkel később ő írta az első orosz Kodály-életrajzt). 28-án a Kremlben jártak, 29-én a Gorkij-parkban, majd részt vettek azon a fogadáson, melyet Szekfű adott Kodály tiszteletére. A vendégek között volt Emil Gilelsz, a kiváló zongoraművész, Kabalevskij és „az összes követek feleségével”, az „angol-amerikai kivételével”. 30-án éjjel vonattal Leningrádba utaztak, ahová másnap délben érkeztek. Június 1-én Prokofjev *Hamupipőkéjét* nézték meg az Operában. 2-án és 3-án is próbált Kodály, 3-án este a *Concertót*, a *Galántai táncokat*, a *Páva-változatokat* és a *Háry-szvitet* vezényelte, ez utóbbinak negyedik és ötödik tételét meg kellett ismételni. 4-én elhagyták Leningrádot. 6-án kora reggel repülőre szálltak Moszkvában, és hét óra negyven perc alatt megérkeztek Budapestre.

Június 14-én délután a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban „Z. előadja orosz tapasztalatait”, nagyszámú hallgatóság előtt. 18-án újra úton vannak. Három éjszakát Bécsben töltenek, Kodály az Universal Edition igazgatójával, Alfred Schleevel tárgyal, a Theater an der Wienben 19-én meghallgatják Borodin operáját, az *Igor herceget*, 20-án a *Fideliót*. 21-én tovább repülnek Londonba, itt Kodály részt vesz a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetkezeteinek kongresszusán. Régi ismerősökkel találkozik újra, Edward Denttel, az Új Zene Nemzetközi Társaságának alapítójával, Egon Wellesz zeneszerzővel, Harriet Cohen zongoraművésznővel, Heltai Jenővel, Veress Sándorral, kiadója, Leslie Boosey családjával, egykori tanítványa,

Kentner Lajos familiájával. Megismerkednek Franco Alfano olasz zeneszerzővel, aki befejezte volt Puccini utolsó remekét, a *Turandotot*, részt vesznek a kongresszus, valamint a British Council fogadásán, meghallgatják Londonban Verdi operáját, a *Trubadurt* és Glyndbourneben Britten vígoperáját, az *Albert Herringet*. A kései krónikás csak ámul e fantasztikus fáradhatatlanság láttán. Július 4-én visszarepülnek Bécsbe, onnan két nap múlva Budapestre. Közben Walesben támad sikere Kodály zenéjének: Llangollenben, a nemzetközi kórusversenyen, nagydíjat nyer a Magyarországi Munkásdalegyesület férfikara Vársárhelyi Zoltán vezényletével, a *Karádi nóták* előadásával.

Pihenésről ezután sem lehet még szó. Hat budapesti nap után Bonyhádra utaznak, ahol énektanítói tanfolyamot rendeznek. Ezen Kodály négy előadást tart, a záró hangversenyen pedig *A magyarokhoz* című kánonját vezényli. Július végéig maradnak ott; augusztus 22-től 25-ig Sopronban vannak, ahol Kodály két előadást tart. Szeptember 15-én gyász éri őket, meghal Emma húga, Kornélia („Kornel”). 27-én újra elutaznak, most már valóban pihenni: tizenhét napot töltenek Balatonkenesén. Októberben kedves látogatókat fogadnak: Starker János csellistát, Keresztury Dezsőt és feleségét, egy küldöttséget, mely Kecskemétre invitálja őket, Szőnyi Erzsébetet, Török Erzsit, Fischer Anniet, Szabolcsit, Ádám Jenőt, Bartókné Pásztory Dittát, Zathureczkyt, Voinovich Gézát, Weöres Sándort és Károlyi Amyt, Kerényit, Sándor György zongoraművészt. Október 14-én Otto Klempererrel ebédelnek a budapesti Astoriában, novemberben Eduard van Beinum holland karmestert és feleségét, valamint Zathureczkyt látják ebédvendégül, Tóth Aladárt, Fischer Anniet és Balázs Bélát vacsoravendégnek. November 19-én Kodály zenekaros dalestet vezényel a Rádióban Birkás Lilian, Jámbor László és Rösler Endre közreműködésével; itt hangzik fel először a *Cinka Panna* néhány dala. Balázs Béla gyakori jelenléte az Andrássy úti otthonban az 1948. március 15-re kitűzött *Cinka Panna*-bemutató közeledtét jelzi. December 16-át Kecskeméten tölti a Kodály házaspár. Szülővárosa szép ün-

nepség keretében díszpolgárrá választja a 65 esztendőös mestert. Két nappal később Budapest is megemlékezik az évfordulóról: a Székesfővárosi Zenekar Kodály-estet rendez a Zeneakadémián, aholis a *Concerto* és a *Psalmus* vezényletével a jubilánst bízta meg. Ortutay kultuszminiszter itt nyújtja át Kodálynak a Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét. Az ünnepelt 23-án két ízben is felkeresi a Pénzügyminisztériumot. Tárgyalásain sikerül anyagi fedezetet szerezni a Magyar Népzene Tára első kötetének előkészítéséhez. A mozgalmas esztendőben megint a zeneszerző-Kodály húzza a rövidebbet. Mindössze két befejezett mű kerül ki tolla alól: a *Rabházának fia* című Petőfikórus, meg egy *Gyászenek* című férfikar november 3-án: ezt – a háztartási napló bejegyzéséből következtetve – sógornője, Kornélia sírjánál szólaltatják meg.

1948 a magyar szabadságharc kitörésének centenáriuma. Ez az év még a négy párti koalíciós kormányzásé, a kultúra beáramlása és kiáramlása minden irányban szabad. Az állam, a társadalmi szervek egyaránt fényes ünnepségekre készülnek: szívesen fogadnak mindent, amitől a hazai közönséget elzárták a háborús és a háború utáni évek, másfelől támogatnak minden kezdeményezést a közelmúlt és a jelen magyar kultúrájának külföldi megismertetéséért.

Kodályra megint nagyon fárasztó, bár érdekes és tanulságos esztendő vár. Komponálásra nincs ugyan sok lehetősége, de művei előadására, szervező munkára, fontos emberekkel való találkozásra, a magyar zenei élet legmagasabb szintű reprezentálására annál több.

Mindjárt január 6-án részt vesz feleségével egy múzeumi koncerten, melyen Olivier Messiaen műveit hallgatja meg a szerző és felesége, Yvonne Loriod előadásában. Két nappal később Messiaenék Kodályék vendégei az Andrássy úti lakásban. 29-én Kassák Lajos „És átlépték a küszöböt” című darabjának főpróbáját nézik meg a Nemzeti Színházban, ahol találkoznak Kassákékkal, Major Tamással és Tóth Aladárral. Februárban két hangversenyen dirigálja a *Psalmust* Győrről. A 48-as szabadságharc 100. évfordulójára az állam díjat alapít, mellyel a kiemelkedő tudományos és művészeti teljesít-

ményeket és alkotóikat kívánja elismerni. A két és fél esztendeje meghalt Bartók mellett Kodály és a cimbalomművész Rácz Aladár a Kossuth díj első muzsikusként jutottak elismerésnek.

Még aznap – március 15-én – lezajlott Balázs Béla és Kodály új művének, *Cinka Panna balladájának* bemutatója, Ferencsik János vezényletével. Baljós csillagzat alatt született ez az előadás. Már librettója sem tartozik Balázs java alkotásai közé. A szöveg primátusra törekedett: nem hagyta eléggé érvényesülni a zenét; a zeneszerző és az operaházi dramaturgia változtatási kívánságainak pedig az író nem volt hajlandó eleget tenni. Befejezése, Cinka Panna és az áru-ló Ocskay László szerelmi halálával, kevésbé illett a 48-as szabadságharc centenáriumának ünnepi hangulatához.

A tárgyilagosság kedvéért mondjuk el: a *Cinka Panna* bukását nem csupán a finale megoldatlansága okozta. Hogy ne kezdődjék túl későn a március 15-i parlamenti fogadás, a záró felvonást, zenei tekintetben a mű leggazdagabb részét, teljes egészében elhagyták a bemutatón, így az befejezetlenül, elvarratlan drámai szálakkal ért véget. A darab jóindulatú kritikusi eleinte azt remélték, hogy a dramaturgiai hiányosságokat előadásról előadásra pótolni lehet, helyet teremtve több és súlyosabb zeneszámmak. De „előadásról-előadásra” nem történhetett semmi, mert a második előadás után (ami voltaképp az első teljes megszólaltatás volt) a *Cinka Panna* letűnt a játékrendről. A Szabad Nép ugyanis, a kommunista párt központi lapja, a két előadás között csúnyán ledorongolta a művet: „A díszelőadásból szinte ünnepreállítás lett, támadás a történelmi igazság, a művészi színvonal, a magyar nép jogos nemzeti érzékenysége ellen”. A Népszava, mely általában is ellenségesen írt Kodály műveiről, ezúttal nem teljesen alaptalanul írt rosszat: „Ez a mű úgy hat, mint valami röpke zenei vázlat...” A negatív kritikák, s különösen a Szabad Nép recenziójának hatására, az Operaház leveszi a balladát a műsorrendről.

Egy héttel később, március 23-án, meghal a zeneszerző öccse, Kodály Pál. Mint édesapjuk, ő is az Államvasutaknál találta meg életének első és egyetlen munkahelyét; nyugdíjaztatása

után sokat segített híres bátyja ügyes-bajos dolgainak intézésében.

Úgy látszik: a családi papírok összeszedése, az ősökre vonatkozó dokumentumok rendezése és a rájuk vonatkozó szájhagyomány gyűjtése is Kodály Pál munkája lehetett. Erre vall Emma 1938-as háztartási naplójának egyik hosszabb bejegyzése: „(Genealógia – Pali bemondása után)”. Eszerint „Z. és P.-nak *ükapja* posztógyáros volt testvéreivel együtt (5–6). *Vagyonyos emberek* voltak Brünnben (1830–45 közt kb. y nélkül, 77-ben y-nal). *Nagyapjuk* százados (?) az osztr. magy. ezredben 1880-ig, amikor meghalt. Katona gyermekkorra óta volt.

Özvegye kb. 40 k. nyugdíjat kapott – nem! sokkal többet. 1859-ben az olasz-osztrák háborúban volt (Milano, Verona). Onnét zsákszámmra hozott Ceglédre (sok gyereke volt, 13 kb.?) aranypénzt a háborúból. Az osztrákokat akkor megverték az olaszok. A pénzt elhasználták. (4 lány, 2 fiú magas kort ért el.) Bátyja Amerikába ment, azóta nem hallottak róla. Katona volt, Győrben nyugdíjba ment, ott temették el. (Ferdinand Kodál lakott Brünn, Bp., Cegléd, Kecskemét, Győr.) Nagyapáék gyermekei Cegléden, Kecskeméten tanultak magyarul.

Apjuk sz. 53-ban Bpen. Iskolába járt Brünnbe *elemibe* 1860-ban 7 éves korában Stadt-Pfarrhauptschule (szemben a pályaudvarral, dombon). Gimnáziumba Kecskeméten 5-ig, aztán 5-8. oszt. Győrben. – 78-ban a vasúthoz került (osztr. magy. állami vasúttársaság) mint gyakornok (Szeged, Bp., Kecskemét, Galánta, Nagyszombat). Kecskeméten *Mama* szüleinek (Jalovetzky) szállodájuk volt, *Nagy* szálloda. Akkor épült csak a vasút, és lovakat beállítottak az istállókba. (1878-ban, boszniai okkupáció alatt?) *Első* fogadó volt a Jaloveczky „Griff”-je. Ma szanatórium van benne. Mamáék 7-en voltak, 4 lány, 3 fiú. Jól ment nekik. Később Versecen, Fehértemplomban is szállodája volt. Kecskeméten találkoztak. Jalovetzky Vilmos, mama bátyja vasutas volt, megbetegedett, és akkor papa meglátogatta. Akkor megismerkedtek – 3 lány mindig volt otthon – nemsokára egybekeltek. – (Mama anyja Arendt lány, egyik nővére (?) Lubomirsky hercegnő lett. Romániában még ma is sok Arendt él.)” Eddig „Pali be-

mondása”, melyet Emma „influenzában, ágyban” jegyzett le. Maga a zeneszerző is nagyjából ennyit tudhatott felmenőiről (e jegyzéket 2000 táján Eösze László korrigálta és egészítette ki, többéves munkával).

1948 márciusában Kodályék éppen csak megvárták Pál temetését és a *Cinka Panna* második előadását: újra repülőgépre kellett ülniök. Ezúttal Stockholmba, Malmöbe és Koppenhágába mentek: a svéd fővárosban Kodály a *Concertót* és a *Páva-variációkat* dirigálta április 4-én és 7-én, 8-án pedig a *Missa brevist*. Malmöben a *Concerto* és a *Páva-változatok* mellett a *Háry-szvit* szerepelt még műsorán. 20-án este értek Pestre, ahonnan 23-án máris továbbindultak Balatonkenesére. Itt Kodály a *Missa brevis* zenekaros változatán dolgozott, május 3-ig. 8-án, Prágán át, Párizsba repültek az UNESCO meghívására, egy nevelésügyi tanácskozásra; itt június 3-ig maradtak. Akkor épp Párizsban töltötte ösztöndíjas évét a fiatal Szőnyi Erzsébet, aki zeneszerzés-tanulmányai mellett, Kodály kérésére, a francia zeneoktatás módszerét is tanulmányozta, aligha tudva még, hogy a Mester már kiszemelte őt a magyar módszer egyik megszövegezőjének. Együtt ebédeltek Nadja Boulanger-nál, élvezték a *Cselló szólószonátát* Starker János előadásában Károlyi Mihály estélyén. „Mikor elutaztak Párizsból, egész maradék pénzüket egy mozdulattal nekem hagyták, s ezzel párizsi tartózkodásom utolsó részét anyagilag gondtalanná tették” – emlékezett a megajándékozott Szőnyi Erzsébet. Kodálynak 17-én már Bécsben kellett lennie, ahol a *Concertót* vezényelte a budapesti filharmónikusok élén.

Július 5-e nagy ünnep: a *Psalmus hungaricus* 25. születésnapja. Ebből az alkalomból Kodály-hangversenyt rendeznek a Károlyi kertben, ahol Ferencsik a *Háry János-szvitet* és a *Jézus és a kufárok-motettát* dirigálja. A jubiláló nagy művet Rösler Endre, az egyesített Liszt Ferenc és Budapesti Kórus valamint a Székesfővárosi Zenekar közreműködésével, Kodály dirigálja. Mielőtt műve felcsendülne, tíz üdvözlőbeszéd köszönti: többek között Veres Péter, Ortutay Gyula kultuszminiszter, Bognár József főpolgármester, Karácsony Sándor egyetemi

tanár, Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum igazgatója és mások méltatása. Olyan múltidézés volt ez, mely a lelkesedésből ki nem fogyó jelenlévőknek szép jövőt ígért.

Júliust és augusztus nagyobbik részét Budapesten töltik, nagy kirándulásokat iktatva programjukba: Dobogókőre, Pomázra, Esztergomba, Leányfalura, a Normafához, a Jánoshegyre és a Csúcshegyre. Egy parlamenti fogadáson, július 13-án, újra találkoznak Károlyi Mihállyal és Klempererékkal, 14-én Bartók özvegye, két fia és menyé látogatja meg őket, 19-én Károlyi Mihály és felesége uzsonnázik náluk: Andrassy Katinka az Andrassy úton. 29-én Kodálynak megint temetnie kell: Sergio Failonit, a *Székely fonó* ősbemutatójának karmesterét búcsúztatja.

Augusztus 18-án a *Marosszéki táncokat* vezényli a MÁV szimfonikusok hangversenyén. 20-tól három napon át díszelnökként vesz részt a Nemzetközi Munkáskórusverseny zsűrijének munkájában. 24-én, feleségével együtt, Angliába repül. Elkészült a *Missa brevis* zenekarkíséretes változata, ebből a BBC-ben hangfelvételt készít 28-án, míg a nyilvános bemutatót Worcesterben, a Három Kórus Ünnepegen tartja szeptember 9-én. Előző napon a *Galántai táncokat* vezényli ugyanott. Október 5-én érnek Budapestre, ahol október 10–31. között nemzetközi Bartók zenei versenyt és fesztivált rendeznek. Túl a versenyen: október a koncertek és fogadások hosszú sora számukra. 9-én az olasz követség, 14-én az Operaház, 16-án a főváros, 19-én a British Council, 20-án a cseh követség, 21-én Szakasits Árpád köztársasági elnök fogadja a zene bel- és külföldi mestereit, 10-én, a Bartók Fesztivál fogadásán, Kodály maga a házigazda. Többen otthonában is felkeresik, így Kentner Lajos, Edward Dent, Michael Tippett, Goffredo Petrassi, Eugen Suchoň, Alois Haba, Roland-Manuel (1949-től az UNESCO zenei tanácsának elnöke), Serly, Harsányi Tibor, Garaguly Károly, Seiber Mátyás. A fesztivál egyik hangversenyét, október 25-én, Kodály műveinek szentelik: ezen a szerző vezényli a *Galántai táncokat*, a *Concertót* és a *Psalmus hungaricust*. November 16-án, a budapesti Francia Intézetben megis-

merkedik Paul Eluard költővel. 17-én Diósgyőrben ünneplik: délután előadják a *Székely fonót*, az esti díszhangversenyen maga vezényli a *Galántait*. December 4-én újra részt vesz Szakasits köztársasági elnök, 5-én Dinnyés Lajos miniszterelnök fogadásán. Hatvanhatodik születésnapján Szabolcsi Bence, Kerényi György, Kelen Hugó, Rácz Ilona köszönti a Köröndön, Palló Imre családotól, Bors Virginia két kislány és egy kisfiú-tanítványával.

A zeneszerző-Kodály aratása ebben a mozgalmas évben, érthetően, nem bőséges. Befejezi a *Cinka Pannát*, a *Missa brevis* zenekaros változatát, az *Ötfokú zene* négy füzetét, öt különböző kórusformációra dolgozza fel *A szabadság himnusza* címen Jankovich Ferenc magyar szövegére a Marseillaise-t, négy változatban *Jeligét* komponál; vegyeskarra ír egy zsidó imadallamot és egy protestáns zsoltárt, fúvós zenekarra egy *Honvéd díszindulót* (ez utóbbit később a *Háry János* színpadi változatába integrálja – magára haragítva ezzel a honvédelmi minisztériumot, mely „a néphadsereg kigúnyolása” miatt betiltja az induló katonai előadását). Figyelembe véve az esztendő más irányú feladatait: csoda, hogy ennyi is megszülethetett.

Az 1948-as Bartók-fesztivál eszméje – kitárni az ablakot minden égtáj felé és megmutatni azt is, hogy nálunk mi történt – sok esztendeig beváltatlan ígéret marad. Nemcsak az *ablakok* csukódnak be, hanem az országra és a világra nyíló *ajtók* is.

1949: a „fordulat éve” az ország történetében. Véget ér a koalíciós kormányzás, a politikai hatalom az egyesült munkáspártok kezébe kerül. Az államforma köztársaságból népköztársasággá lesz. Változik az alkotmány és változik az országcímer. Egy fontos jelkép marad csak változatlan: a Himnusz. Az új rendszer reprezentánsai ehelyett is újat íratnának – kezdősora, „Isten, áldd meg a magyart” amúgyis sokakat ingerel – és, természetesen, Kodályhoz fordulnak ilyen irányú kívánságukkal. – *Jó a régi* – válaszolja az első megkeresésre Kodály. Tekintélye oly nagy, hogy az államvezetés meghátrál – Erkel és Kölcsey Himnusza máig is töretlenül él, mint Magyarország nemzeti imája és zenei jelképe.